МАРКІЯН ТЕРЛЕЦЬКИЙ

МАНДРІВКА ПО УКРАЇНІ

ЛОНДОН

В. ЛІСОВСЬКИЙ

Маркіян Терлецький

МАНДРІВКА ПО УКРАЇНІ

GALUGA

Михайло СТАРИЦЬКИЙ

До молоді

На вас, завзятці — юнаки,
Борці за щастя України,
Кладу найкращії думки,
Мої сподіванки єдині.

В вас молода ще грає кров,
У вас в думках немає бруду,
Палає в серці ще любов
До обездоленого люду.

Не занехайте ж ви її ,
Не розгубіть по світі всує, —
Нехай вона ваш дух гартує,
У чесній славній боротьбі!

Бо стоголовий людський кат
Лютує, дужчає, щоднини . . .
Не можна тратить ні хвилини,
Поки ще стогне рідний брат.

Хай кат жене, а ви любіть
Свою окрадену родину, —
Й за неї силу до загину
І навіть душу положіть!

* *

*

Маркіян Терлецький

МАНДРІВКА ПО УКРАЇНІ

ПОСІБНИК ДЛЯ ШКІЛ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Видавництво Союзу Українців у Великій Британії

Лондон — 1971

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ.

(COPYRIGHT 1965)

(COPYRIGHT 1971)

Видано засобами »Фонду Української Дитини«

Наклад 2.500 прим.

Друге видання

Наклад 1.500 прим.

Оформив і приготував до друку інж. Т. І. Кудлик

Printed in the United Kingdom by Ukrainian Publishers Limited, 200 Liverpool Road, London, N.1.

З друкарні Української Видавничої Спілки в Лондоні.

... А в серці тільки ти,

єдиний мій коханий рідний краю!

Леся Українка

Оглядаючи могутні гідростанції на Дніпрі-Славуті, не забувайте, що Москва намагається знищити кожний слід і згадку про Запорізьку Січ, цей лицарський орден, що боронив нашу землю, віру і нарід, та створив героїчну добу української козацької держави.

Втішаючись красою Карпат і Кримських гір, пам'ятайте, що Москва винищує українські ліси, продаючи дерево чужим країнам, а одержані гроші видає на розкладницьку комуністичну підривну діяльність у світі.

В українських селах і містах ви знайдете закриті Божі святині, бо московсько-комуністична влада, переслідуючи люто Христову науку, намагається з усіх сил знищити віру в Бога, ув'язнюючи і переслідуючи українських владик, духовенство і вірних. Безбожні комуністи закривають церкви, манастирі, перемінюють Божі храми на музеї, клюби, театри, або публічні будинки. Комуністична влада намагається нищити, спотворювати прекрасні наші релігійні й національні звичаї, традицію і культуру. Для неї духовість українського народу є загрозливою і вона ввесь час старається в кожний доступний їй спосіб здавлювати всі прояви української духовости.

Мандруючи по Чернігівщині, Полтавщині, Слобожанщині, Кубанщині, Поділлі, Буковині, Закарпатті, Галичині, Волині, Поліссі, Криму та інших землях нашої славної Батьківщини, старайся, дорога українська молоде, вдуматися в минуле нашого народу. Хай у твоїх серцях вічно живуть наші герої, що згинули в боротьбі за волю і славу України!

Люби свою Батьківщину, живи і працюй для неї! Віддай їй своє знання, силу й працю, щоб допомогти їй визволитися з ворожого московського ярма, щоб вона стала вільною державою, а ви всі українські юнаки і юначки прилинете тоді до неї з різних далеких чужих країн, і вже не в уяві читаючи цю книжечку, але справді відбудете мандрівку по Україні, — вільній суверенній і соборній.

УКРАЇНСЬКА ПЕДАГОГІЧНО-ОСВІТНЯ КОМІСІЯ

Українська Молоде!

Юнаки і Юначки!

Ми радіємо, що Вам дається в руки нова книжка про нашу прекрасну Батьківщину. Пізнавайте її, любуйтеся її красою, жийте величчю і славою її в історії.

Але при тому не забувайте ані на хвилину, що наша Батьківщина не є вільною, самостійною, суверенною державою; що вона не втішається вільним, свобідним життям, а є поневолена одвічним ворогом українського народу — Москвою. Цей лютий ворог винищив голодом мільйони українців, нищив і нищить нашу провідну верству, та поневолює нашу націю.

Пам'ятайте про це на кожному кроці вашої уявної подорожі, читаючи кожну сторінку цієї книжки »Мандрівка по Україні«.

Проходячи по прекрасному парку культури в Вінниці, не забувайте, що цей парк розбудований на могилах около десяти тисяч українських патріотів, що їх розстріляли большевицькі сатрапи перед другою світовою війною.

В Україні большевицький окупант веде посилену русифікацію і запеклу боротьбу проти української мови. Оглядаючи величавий театр у Севастополі, не забувайте, що театральні постанови йдуть там у російській мові. Навіть театр ім. Лесі Українки в Києві ставить постанови виключно по-російськи. Русифікацію накидається брутально кожній ділянці наукового й культурно-соціяльного життя.

Великий і модерний будинок Харківського університету — це, тепер, на жаль, осередок навчання в російській мові ворожої нам доктрини марксизму-ленінізму, що виховує безхребетних вислужників большевицького режиму.

Наука і техніка, індустрія, превеликі земні багатства України нещадно визискуються Москвою. Український робітник у поті чола й за мізерну винагороду примушений працювати для Москви. Випродукувані товари в Україні Москва продає в світі, забираючи собі гроші за невільничу працю українського робітника і селянина.

Оглядаючи Київ, не забувайте, що його збудували великі наші князі, і що це був найславніший город на всьому сході Европи в княжих часах. Не забувайте, що в Києві, часто й там де стоять тепер модерні будівлі, красувалися колись численні й старинні святині та історичні пам'ятки, що їх зруйнував безслідно московський окупант.

Мандруючи в вашій уяві безкраїми як море полями, на яких хвилюють золотисті збіжжя, пам'ятайте, що українську пшеницю вивозять большевики, забираючи її нашим батькам і братам та сестрам, що живуть у колгоспній неволі, багато жахливішій як жив колись наш великий поет Тарас Шевченко.

Вступне слово

Пізнати й вивчити землю наших батьків — це одне з основних завдань дорастаючої української молоді, головним чином тієї, якій доля судила народитися і жити далеко від рідних земель, на чужій-чужині. Кожна українська людина на еміґрації мусить плекати в собі почуття любови до рідної Батьківщини, до країни свого походження, де залишилися її рідні брати й сестри та могили пращурів, зберігаючи при цьому лише почуття вдячности до нового краю, краю народження.

Чудова і пребагата наша Батьківщина-Україна, яка величиною своїх просторів дорівнює Франції, а кількістю свого населення В. Британії. Своїм минулим, своїми багатствами і красою вона дивувала й дивує чужинців, які ненадаремно назвали її »житницею Европи«. Правда, Україна сьогодні в неволі, а її багатством розпоряджається окупант, але колесо історії обертається безперервно, і прийде час, коли вона буде вільною, ні від кого незалежною державою, а український нарід, у колі вільних народів світу, буде виключним господарем на своїй віковічній землі.

Передаючи цей цінний підручник до рук української молоді, хочемо збагатити знання і скріпити любов у серцях тих, які з Божої волі належать Україні, в жилах яких пливе шляхетна українська козацька кров. Тільки пізнавши землю і славне минуле предків, українська молодь зуміє скріпити свою любов і зрозуміє, що вона повсякчасно і за всяких обставин повинна жити для України. Таке основне завдання ставив перед собою проф. Маркіян Терлецький — автор цього підручника.

У 1962 році, в Нью-Йорку, ЗСА, відійшов од нас у вічність наш педагог, залишивши нам свою працю. Із вдячности за це, почуваємось до обов'язку хоч коротенько згадати про автора підручника, який здобуті знання і досвід передав українській молоді, збагачуючи при цьому й скарбницю нашої науки.

Проф. Маркіян Терлецький — це не лише цінний і прикладний педагог-виховник, але й вояк, який зі зброєю в руках у часі Визвольних Змагань оборонял одвічні права українського народу до його самостійного життя. Народився він 1-го листопада 1885 року в селі Полнатичах, Ярославського повіту, Західня Україна, в родині о. Антона Шимковича-Терлецького. Середню освіту здобув у Перемишлі, а вищі студії закінчив у Львові в 1908 році. Свою педагогічну працю почав у інституті для дівчат у Перемишлі, в 1908-1910 рр., а пізніше, в 1910-1914 рр., учив у Перемиській державній хлоп'ячій гімназії. Коли вибухла світова війна, був мобілізований у 1915 р. й учив у Ґраці, Австрія. Після відвороту москалів повернув знову до Перемишля, де вчив у державній гімназії від 1916 до 1918 року. Як ми вже згадували, в роках 1918-1919 воював у рядах Української Галицької Армії (УГА).

З відходом українських військ на чужину проф. Маркіян Терлецький ділить долю й недолю українського вояцтва. У військових таборах у Німецькім Яблінім організуються матуральні курси, в яких активну участь бере і проф. М. Терлецький, викладаючи історію та географію. В роках 1921-1923 він стає лектором курсів при Українськім Технічно-Господарськім Інституті (УТГІ) в Подєбрадах, Чехо-Словаччина. В роках 1923-1926 займає пост професора Українського Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова у Празі, ЧСР, керуючи катедрою старовинної історії сходу, а вкінці там же стає продеканом історично-філософського факультету.

В 1926 році проф. М. Терлецький повернув до Галичини, яка в той час була під польською окупацією, і обійняв становище директора гімназії в Яворові, а пізніше в Станиславові (Івано-Франківське). В роках 1933-1939 виконує обов'язки інспектора середніх шкіл »Рідної Школи« та редагує педагогічний журнал. У часі окупації Галичини большевиками в 1939 році він виїжджає на Засяння і поселюється в Ярославі, де коротко вчителює у народній школі, а пізніше стає директором гімназії. Нарешті, перед другим приходом большевиків, покидає Рідні Землі й ділить долю та недолю вигнанців.

На вигнанні він не сидить безчинно, а продовжує свою плодотворну педагогічну працю. Поселившись у таборі Карльсфельд, учителює в 1945-46 рр., а пізніше в роках 1946-51 продовжує педагогічну працю у касарнях »Варнер«, викладаючи рівночасно з цим історію Сходу і Греції на Українському Вільному Університеті (УВУ) в Мюнхені.

В 1952 році проф. М. Терлецький виїжджає до ЗСА. Мимо слабого здоров'я і старшого віку, не спочиває, а продовжує свою педагогічну працю, спершу в Чікаґо в школі українознавства, а пізніше, в 1959 році, переїжджає до Нью-Йорку. Як на Рідних Землях, так і на чужині, брав активну участь у багатьох українських наукових і суспільно-громадських установах.

У своїй спадщині покійний професор залишив нам »Всесвітню історію«, »Історію середньовіччя« та »Нові віки«, »Нарис історії України«, »Україна за останніх 30 років«, »Нашу бувальщину« та скрипти історії старовинних віків.

Як педагог і вояк, проф. М. Терлецький зміряв Україну своїми власними ногами й добре пізнав її. Він полюбив її понад усе, був великим соборником і ввесь свій труд віддав для України, для свого народу.

Видаючи цей підручник, віримо, що й наше молоде покоління у своїх плянах і починах не тратитиме з очей потреб України, бо побачить, що для неї варто жити, а в потребі й життя віддати для її добра і волі.

Інж. Т. І. Кудлик

* * *

1. ЇДЕМО В УКРАЇНУ

В тій стороні Европи, де сходить сонце, лежить наша Україна. Сотні, а то й тисячі миль відділяють нас від неї, але тепер, коли люди мають змогу літати літаками швидше, ніж птахи, то за кільканадцять годин можна долетіти туди. Хоч з літака можна охопити зором багато простору, мандрівника однак це не вдоволяє. Він хоче приглянутись усьому зблизька.

Для скорочення нашої дороги ми виберемось літаком до збірного місця в Лондоні — Англія, а звідтам попливемо на Україну пароплавом. Пароплавом допливемо аж до самого серця України, до її столиці Києва, а згодом помандруємо далі, щоб пізнати добре ту землю, що про неї стільки чуємо від наших батьків і учителів, а про її славну історію читаємо в книжках.

Як уже згадувалось, нашим збірним місцем є Лондон — столиця Англії. До Лондону з усіх-усюдів приїжджають українські діти, що народились на чужині. Ось приземлюються літаки з Австралії, Аргентіни, Бразілії, Венесуелі, З'єднаних Стейтів Північної Америки та Канади. Прибулих вітають українські діти, що народились в Англії, Валії і Шотландії. Разом із ними є теж українські діти, що приїхали скорше з Австрії, Бельгії, Голляндії, Німеччини та Франції.

Скільки втіхи та радости. Усі вітають себе взаємно, знайомляться і гуторять. Так, це українські діти. Не важно, що вони роджені на чужині, вони українські. Їхнім одиноким бажанням є побачити рідну Україну, запізнатись з нею, щоб у слушний час їй служити.

Інвалідська оселя СУБ-у з лету птаха.

то й з далеким Єгиптом та іншими країнами Середземного моря. Коли ж кілька століть пізніше турки здобули Царгород, а татари зруйнували нашу Київську державу і татарська орда поселилася на Криму, довелось козакам боронити Україну. Тоді козацькі чайки часто запливали у Босфор, до Царгороду, руйнували турецькі в'язниці і визволяли вивезених з України бранців. Ось тому Босфор уже пов'язаний з нашим минулим. А тепер є він для України неначе воротами з Чорного моря в дальший світ, на води Середземного моря та на океани.

Залишаємо Босфор і Царгород та випливаємо на Чорне море. Та як же це так? Називається воно чорне, а вода в ньому синя-синя, а то й блакитна, що й не знати де кінчиться море, а де починається обрій. Тому то називають це море теж Синім. Назва »Чорне море« є від того, що воно бурхливе. Як повіють вітри, особливо ж часто зі сходу, та надтягнуть хмари, тоді море дуже хвилюється, зривається сильна буря, а вода стає зовсім чорна. Зате ж у погідну днину вода синя, чиста і прозора; як кинути у воду білу тарілку, то її видно в глибині до 70 метрів.

Відомо, що вода в морях солона, але в Чорному морі вона мало солона, бо в нього вливаються великі ріки, а в ріках вода не солона. Погляньмо на мапу. Отут є гирло Дунаю, дальше на схід впадають Дністер, Дніпро з Південним Бугом (Богом), Дін з Дінцем, Кубань і ще в Малій Азії ріка Галіс. От уже сусіднє, Середземне море, що до нього вливається мало річок, удвоє солоніше від Чорного моря.

Ви, либонь, бачили на берегах океану, що там що 6 годин вода то припливає, то відпливає, і тоді діти біжать на берег та збирають мушлі й інші морські тварини, що остались на піску по відпливі води.

Кораблем пливемо вздовж довжелезної греблі, що її побудовано далеко від берега на відкритому морі, бо Одеса не має доброго природного порту. Гребля спиняє бурхливі хвилі і захищає кораблі в пристані. А тих кораблів дуже багато, бо Одеса це найбільший порт України. Припливають сюди кораблі з далеких світів, привозять і вивозять найрізноманітніші товари. Тому й народу різного тут багато, на вулицях почуєш різні мови.

З пристані йдемо величавими сходами на гору, до міста, бо Одеса лежить на високому березі. Місто це нове, щойно перед стап'ятидесятьма роками почало воно заселюватися. Сьогодні Одеса нараховує зверх 600 тисяч населення. Крім великих торговельних крамниць, є тут численні й різнорідні фабрики. Проте Одеса славиться не лише своїми торгівлею і виробництвом, але і як місце для відпочинку та лікування. Біля міста є солоні озерця (лимани), куди влітку люди приїжджають купатися. Соли у їхній воді так багато, що людина у воді не потопає, а пливе поверху, коли і не робить рухів руками й ногами. Це тому, бо вода є тим важчою, чим більше у ній соли.

Одеса: — парк на розі колишніх вулиць Преображенської і Дерибасовської.

4. КРИМ

Вертаємось із міста на пароплав і пливемо далі в напрямі Криму. Крим — це великий півострів, що висувається далеко в море і лише вузенькою шийкою, яка зветься Перекопом, зв'язаний зі суходолом. Пливучи з Одеси, минаємо спершу невелике місто на Криму Євпаторію, а відтак в'їжджаємо у великий

На Чорному морі такого припливу і відпливу немає — воно занадто замкнене звідусіль землями. Проте Чорне море досить велике: більше ніж Англія, таке велике як Франція, а при тому дуже глибоке, бо його глибина досягає 2.000 метрів.

За той час, поки ми розглядали мапу Чорного моря, наш корабель залишив за собою західні береги цього ж моря, і ми допливаємо до гирла Дунаю. Тут уже починається українська земля. Дунай при гирлі вливається в море трьома раменами, і саме тут жили колись запорожці по зруйнуванні Січі. Тут заснували вони нову Січ, і ще й тепер живуть там потомки наших козаків. Бо не всі запорожці вернулися над Бог і Дніпро, а пізніше на Кубань, — частина їх осталась над Дунаєм. Береги моря тут плоскі, щойно далі на північ спадають стрімкіше до моря.

На північ від гирла Дунаю між ріками Прутом і Дністром простягається Бесарабія, старовинна українська земля. До гирла Дунаю сягали кордони Галицької держави за князів Ростиславичів і там над Дунаєм основано тоді місто Новий Галич (теперішній Ґалац), по імені столиці Галицької держави, Галича над Дністром. Сюдою ішов важливий торговельний шлях.

Сьогодні Бесарабія це рільнича країна з численними виноградниками. Головним містом є Кишинів. З інших міст слід відзначити Бендери, де помер у 1709 році гетьман Іван Мазепа (похований у Ґалаці). Над лиманом Дністра лежить торговельно-рибальське місто Акерман. Минаємо лиман і підпливаємо до Одеси.

3. ОДЕСА

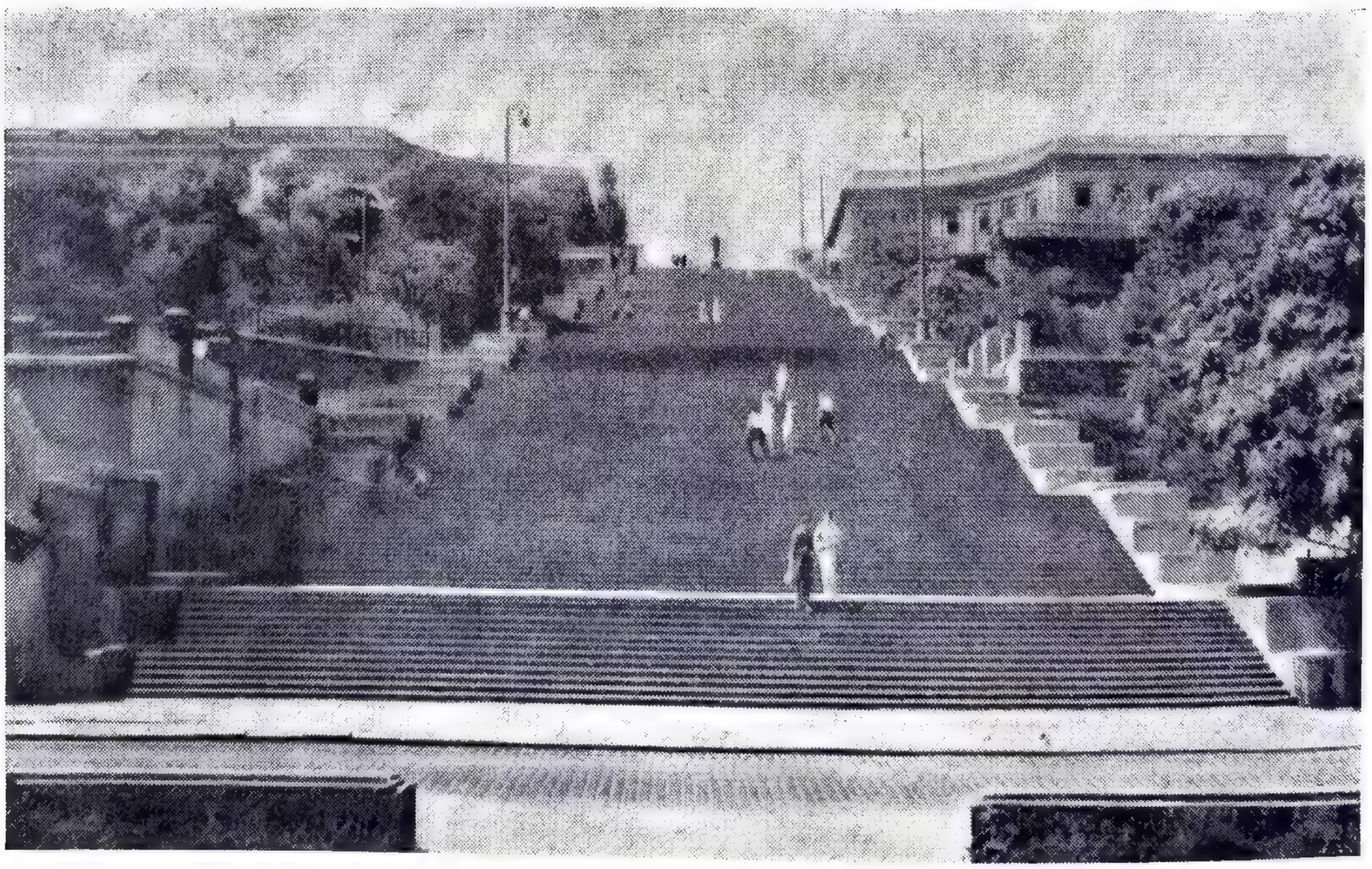

Одеса: — сходи з пристані до міста.

Вид на головний будинок Інвалідської Оселі СУБ-у.

З огляду на те, що наш пароплав від'їжджає аж наступного дня, їдемо на нічліг до оселі українських інвалідів, що на її посілості рік-річно відбуваються літні юнацькі табори. Це всього дві години їзди автобусом на південь від Лондону.

Наступного дня, потягом доїжджаємо до порту. Там сідаємо на пароплав і їдемо на південь вздовж західніх берегів Европи. Після недовгої плавби залишаємо бурхливий Атлантійський океан і повертаємо на схід. Почерез Ґібральтарську протоку, що відділяє Европу від Африки, в'їздимо у прегарне Середземне море. Небо тут погідне, синє. Вздовж берегів лежать прекрасні країни та міста, але ми тут не зупиняємось, бо поспішаємо до берегів України.

По кількох дня дороги наш корабель звертає на північ і через Босфорську протоку випливаємо на Чорне море.

2. ЧОРНЕ МОРЕ

Босфор не є широкий — він не ширший, ніж наш Дніпро біля Запоріжжя. Він відділяє Европу від Азії і є немов брамою до нашого Чорного моря та наших земель. На европейському березі Босфору лежить велике місто Царгород (Візантія), колишня столиця грецького царства, а пізніше Туреччини. Туди часто заїжджали з України купці, туди ходили війною наші князі Аскольд, Олег й Ігор. Князь Олег, на знак перемоги над греками, прибив свій щит на брамі міста. Гостювала тут княгиня Ольга, звідси — з Царгороду — прийшла до нас християнська віра. Дніпром, Чорним морем і Босфором пливли раз-у-раз купецькі кораблі з України. Українські купці торгували з Царгородом, а

порт Севастопіль. Город цей лежить над просторою затокою. В'їздимо досить вузьким проливом до самої затоки. Вона далі поширюється так, що може вмістити сотні кораблів на спокійних, захищених від морських хвиль водах. Довкола затоки і міста є горби. Севастопіль — це не таке місто, як Одеса; це воєнний порт і фортеця. Тож тут бачимо багато воєнних кораблів, а в місті багато військовиків. Сусідні горби сильно укріплені, і в минулому та в останній війні під Севастополем відбувалися великі бої. На південь від міста здалека видніють руїни старого, ще грецького, міста Херсонесу-Корсуня. Цей Корсунь здобував і здобув свого часу князь Володимир Великий.

Севастопіль став ще славний у час нашої держави в 1918 р. Тоді, по революції, що повалила царя і звільнила Україну від московського панування у 1918 році, моряки-українці, які служили в чорноморській воєнній фльоті, скинули з щоглів кораблів давні російські прапори, а вивісили українські. Так українська держава мала тоді вже не лише сухопутні війська, але і сильну воєнну фльоту на Чорному морі. Севастопіль став українським воєнним портом.

Може хто знає переказ про Іфіґенію? Треба його пригадати собі саме тепер, бо на шляху, що веде зі Севастополя вздовж моря далі на схід, є виковане в скелі сидіння, на якому пересиджувала

Севастопіль: — Драматичний театр.

Іфіґенія й з тугою гляділа на море. За морем, у Греції, була її батьківщина. По роках причалив до берега брат Іфіґенії Орест, і обоє вернулися на батьківщину.

Вже Севастопіль оточений горбами, а чим далі на південь і схід, то горби стають щораз вищі. Це вже починаються Кримські гори, звані також Яйла. Займають вони весь південний берег Криму і стрімко спадають до моря.

Виїхавши кораблем зі Севастополя і пливучи близько берегів, ми бачимо одні з найкращих краєвидів України. Де-не-де скелі так стрімко спадають прямо до моря, що доводилось у скелях пробивати шлях, який вужиком в'ється вздовж цілого побережжя. Де гори дещо відступають від моря, там бачимо прегарні сади, виноградники, південні дерева. Гори захищають цей південний берег Криму від північних вітрів, тому снігової зими тут немає, і море ніколи не замерзає. Тож тут, на березі, всюди є гарні будівлі, вілли для гостей, що приїжджають чи то на відпочинок, чи на лікування. Одна з тих вілл причеплена на скелі над самим морем так, що її називають »Ластівчиним гніздом«.

Зближуємося до Ялти, минаємо Ліводію з її гарними будовами і вкінці

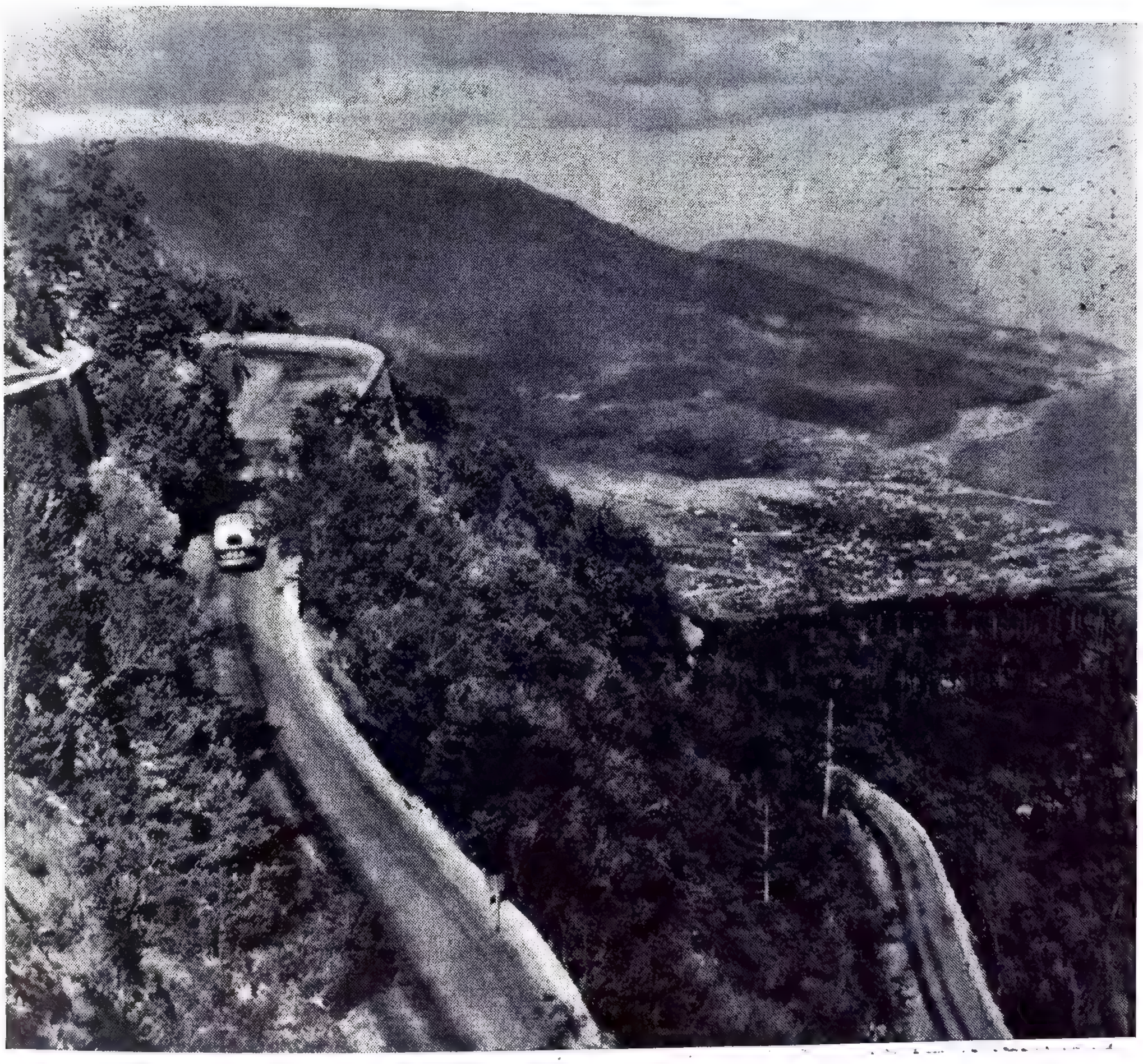

Ялта: — дорога на Ай-Петрі.

причалюємо до ялтанської пристані.

Ялта лежить на південно-східньому побережжі, у підніжжя дуже високих гір. Місто розкинулося півколом уздовж моря і на узбіччях сусідніх гір. Це найбільший курортний осередок на Криму. Цілорічне соняшне й тепле підсоння притягає сюди тисячі людей на відпочинок і лікування. Зараз за містом підіймаються високі гори, а серед них величний Ай-Петрі, що має 1313 метрів висоти.

5. ПРОГУЛЯНКА НА АЙ-ПЕТРІ

Вибираємося на вершок гори Ай-Петрі і то пішки, бо це найкраще мандрування. Лише тоді можна бачити всю красу природи, добре оглянути все визначне по дорозі.

Дорога провадить до половини гори, — тож можна їхати возом, а ще зручніше верхи, на коні. Спершу йдемо вздовж прегарних виноградників, далі входимо в ліс; дорога стає щораз стрімкіша. Ліс південний, переважно шпилькові дерева. Тут, у лісі, зараз при дорозі, є дуже високий водоспад, хоч і не багатий на воду. Небо в Криму звичайно погідне, дощів мало, тож і більших річок у горах немає. Вже недалеко вершка ліс кінчиться, починається полонина, себто росте там лише трава.

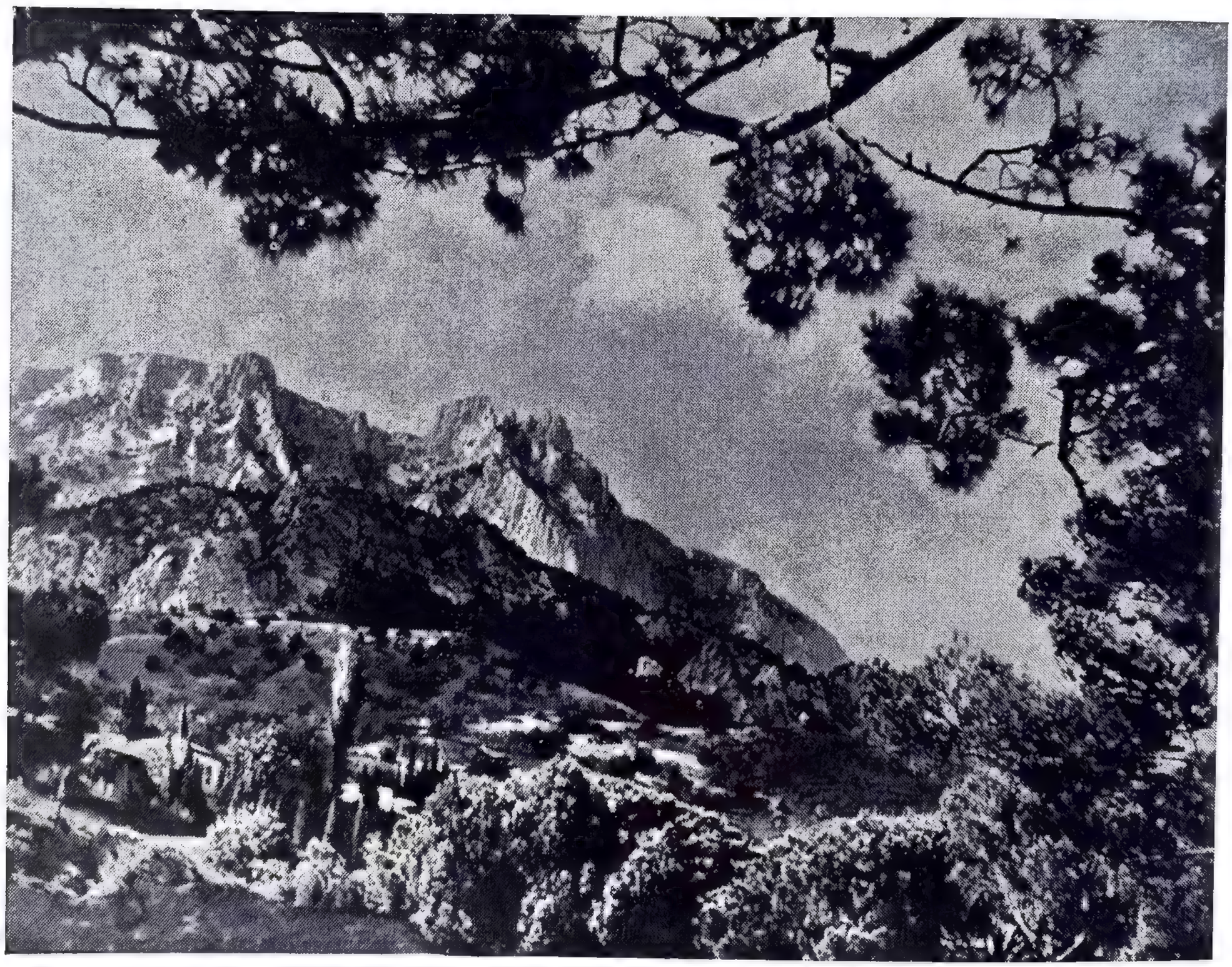

Скали Ай-Петрі.

Добре бачимо вже і сам вершок гори, і врешті, досить гострим хребтом, виходимо на сам шпиль. Чудовий краєвид! Перед нашими очима безмежна синява моря, що зливається з небом. На побережжі видніють хати, наче маленькі дитячі іграшки, серед садів і зелені виноградників. А тут, під ногами, пуста біла скеля, що спадає прямовисно сотні метрів униз. Кримські гори, хоч не дуже високі (сягають до 1.500 м.), зложені з твердого каменя, вапняку, тому вони стрімкі й важкодоступні. Є теж у них печери (наприклад, під верхом Ай-Петрі), в яких зберігається лід і влітку. В давні часи в тих печерах жили люди.

Глянувши з Ай-Петрі на північ, бачимо ще декілька нижчих гірських хребтів, а за ними починається хвиляста височина, що дедалі знижується і переходить у низину. Там, за гірськими хребтами, є гарні упорядковані поля. На них вирощують, крім звичайного збіжжя, переважно тютюн і виноград. Крим славиться добрим тютюном і вином. На підгір'ї і в горах на полонинах пасуться численні отари овець з гарною крученою вовною (кримські каракулі).

Серед тієї врожайної низини, де вже кінчиться підгір'я, лежала давня столиця кримських ханів Бахчесарай. Сьогодні це невелике містечко, розкинене вздовж скельної яруги. Доми збудовані здебільша на східній лад, з плоскими дахами і замкнені від вулиці. Зелені, дерев тут мало, бо звідси вже починається степова полоса. Лише довкола ханського двірця є гарний сад з водограями. Сама палата збереглася, стоїть мечеть, але в середині палати лише голі стіни.

Колись тут, у Криму, перебувала войовнича татарська орда, що раз-у-раз нападала і грабувла Україну, забираю-

Гурзуф: — надморський вид.

чи ще й численний ясир (людей) у неволю. Сьогодні татар на Криму немає, живуть тут переважно українці, що переселились із сусідніх південних земель України. Лише по містах, особливо ж на морському побережжі є багато іншонаціональних людей, що приїжджають до Криму пожити в гарному підсонні. Приморські міста є теж значними торговельними осередками.

Бахчесарай: — Ханський двірець.

6. ТЕОДОСІЯ

Вертаємось із гір до Ялти — нам треба ще оглянути над морем Теодосію. Шлях, що веде вздовж морського побережжя зі Севастополя до Ялти, йде далі на схід до Теодосії. По дорозі, ще недалеко від Ялти, проходимо через прегарний парк з південними деревами. Крім середземноморських рослин, як, наприклад, помаранчі, цитрини, каштани, мигдалі, фіґи, мирти, кипариси, лаври, олеандри, ростуть тут теж і пальми. Але всі ті південні рослини не родять овочів, бо замало їх гріє сонце.

Дальша наша дорога веде через відомі

Доходимо до Теодосії. Перед нами досить глибока затока, це порт. Місто старовинне, ще перед народженням Христа засноване греками, що торгували зі сусідніми багатими країнами. Пізніше зайняли його італійські купці з міста Ґенуї. Теодосія — місто торговельне, багате, треба було його укріпити. Тож побудовано сильні, грубі мури та башти, що збереглися досьогодні. Коли у Крим прийшла татарська орда, то зайняла і Теодосію. Город названо Каффою, і ця Каффа стала найбільшим ринком невільників. Тисячі й тисячі людей з України, що їх захопили в ясир татари, перейшли через той ринок і зазнали гіркої неволі. Всі певно читали книжку про гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Сагайдачний, знаючи про той ринок невільників, вирушив із Запоріжжя походом на Каффу, здобув це місто і визволив тисячі невільників. Сьогодні місто знову має давню назву Теодосія. Воно і тепер торговельне, а влітку приїжджає сюди багато людей на відпочинок, бо Теодосія має найкращий пісковий пляж у Криму.

Теодосія: — одна зі старинних башт.

7. ОЗІВСЬКЕ МОРЕ

Теодосія лежить на низині, Кримські гори там кінчаються, а Кримський півострів видовжується далеко на схід і творить так званий Керченський півострів. Там лежить знане місто Керч, а навколо є копальні заліза й нафти.

Вузькою протокою Чорне море встискається далі на північ у суходіл і творить немов велику затоку, неначе озеро, що має назву Озівське море. Над цим морем, при гирлі Дону, є містечко Озів, відоме тим, хто читав або чув думу про втечу трьох братів з Озова, з татарської неволі.

Озівське море досить велике, але неглибоке (13 метрів). Вода в ньому не дуже солона, бо до нього впадають дві великі ріки — Кубань і Дін з Дінцем. При берегах Криму море входить далеко в сушу, аж до Перекопу, а від сторони моря ті затоки майже замкнені піщовими лавами. Вода в них застоюється, влітку підсихає — тож на дні та на берегах осідає сіль. А що Озівське

море багате на рибу, то в ті сторони приїздили давніше чумаки по рибу і сіль, бо на Придніпрянщині соли нема. Залізниця, що йде з Криму на північ, не проходить через Перекопську шийку, а йде островами та греблями по тому гнилому морю, як називають цю затоку Озівського моря. Вздовж залізничного шляху лежать цілі насипи білої соли.

* * *

8. ДНІПРОМ НА ЗАПОРІЖЖЯ

Вертаємось кораблем вздовж Кримських гір і пливемо знову до Дніпра. Вузькою протокою в'їздимо з моря в гирло Дніпра. На березі лежить місто Очаків, відоме з турецько-козацьких боїв. Пливемо Дніпровим лиманом. До цього лиману вливається і лиман ріки Південного Бугу. Над цим лиманом лежить велике портове місто Миколаїв.

Лиман — це немов поширене річище ріки, але таке широке, що творить величезне водяне плесо-озеро. Дніпрові хвилі, допливаючи до моря, зустрічаються з хвилями моря, вони зударяються, вода зупиняється, а пісок, що його несе Дніпро, паде на дно. З бігом часу з того піску постала піскова лава і вона відгородила гирло Дніпра так, що вода з Дніпра вливається в море лише вузькою протокою коло Очакова.

Врешті перепливаємо через цілий лиман і впливаємо в Дніпрове річище. Зараз недалеко лиману, на правому березі, лежить велике місто Херсон, головне місто південної степової України. Там багато кораблів, бо тут кінчається морський водний шлях, а починається річковий. Як Миколаїв, так і Херсон це ще немов приморські проти, хоч вони і не лежать над морем. Напроти Херсону, на лівому березі Дніпра, є місцевість Олешки. Тут, 250 років тому, після Полтавського бою, запорожці заснували нову Січ і щойно через чверть століття вернулися на Запоріжжя.

Трохи далі, вище по Дніпру, лежить місто Каховка. Звідси проведено канал на південний схід у степову маловодну полосу, створено велике озеро і наводнено так, що тепер на цих просторах буйно росте всякого роду збіжжя. Недалеко від Каховки лежить місцевість Асканія Нова. Є це заповідник, це значить кусень землі, неторкнений людською рукою. Тут буйно росте первісний степ, а на ньому зберігаються від винищення всі рослини та звірята.

Пливемо далі Дніпром. По дорозі минаємо відомі місцевості, де була Січ, як Підпольну річку, Базавлук, острів Чортомлик. Тут на Дніпрі є численні греблі та канали — тож вода заливає багато відомих козацьких місць, де була Січ, що переносилася на різні острови. По дорозі під'їздимо до города Никополя. Це місто нове, але широковідоме, бо довкола нього є одні з найбільших у світі копалин манґану, цього необхідного складника при виробленні сталі. В пристані міста великий рух, навантажують манґанову руду і відправляють то вниз, то вгору Дніпром. Звідсіль пливемо далі та зближаємося до Запоріжжя. Здалека бачимо Великий Луг, а там і Хортицю — острів, де була перша Січ.

* *

*

9. ВЕЛИКИЙ ЛУГ

»Січ-мати, Великий Луг-батько« — казали запорожці. Що таке Великий Луг? Напроти острова Хортиці, на лівому березі впадає до Дніпра річка Конька (Кінські Води). Невеличка вона, проте багатоводна і ділиться на численні рамена, творить острови, де і заблукати легко тому, хто не знає ходу. За козацьких часів над тою Конькою ріс величезний, здебільша дубовий, ліс. Гущавина була така, що серед тих дерев, корчів та очеретів легко було і схоронитися, коли загрожувала будь-яка небезпека. Сьогодні ліс проріджений, але ще стоять деякі столітні дуби, свідки давньої козацької слави.

Минаємо Великий Луг, пароплав причалює в пристані міста Запоріжжя, зараз на північ від Великого Лугу. В місті сильно розвинений металюрґійний промисел, зокрема багато фабрик сільськогосподарських машин. Оглядаємо місто, а відтак беремо човен і пливемо на Хортицю — острів напроти міста Запоріжжя. Берег Хортиці низький, тож причалюємо легко. Але в північній частині Хортиці, де була Січ, береги острова дуже стрімко, скелею, спадають прямо у воду. Січ із трьох боків була захищена скелею, а лише від півдня сильними валами і частоколами.

Сьогодні так Хортиця, як і ціле За-

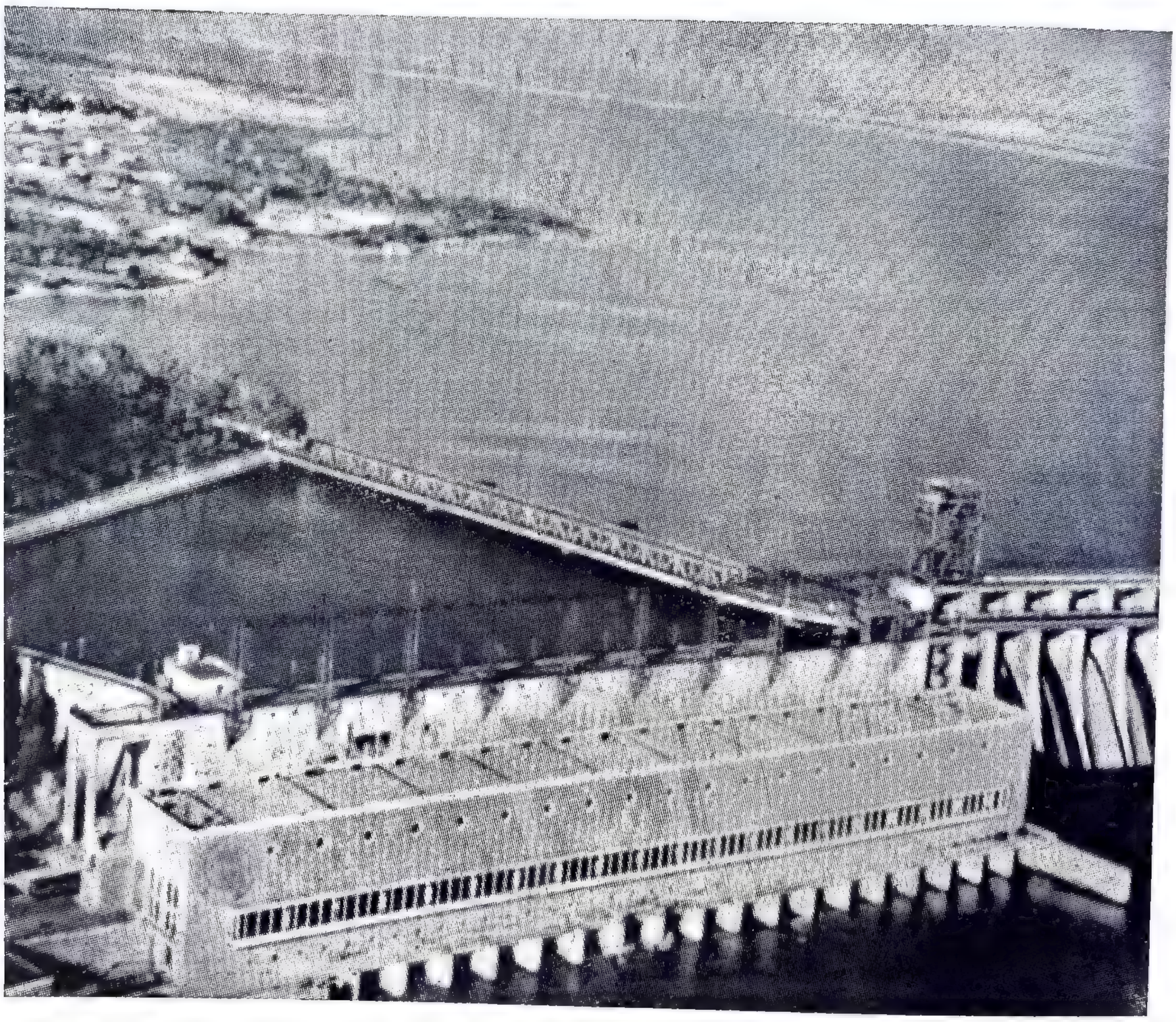

Дніпрогес: — одна з найбільших у світі гідроелектростанцій в Запоріжжі.

поріжжя втратили свій давній вигляд. Усюди розташовані промислові будови, пов'язані з електричною станцією на Дніпрі, а ніхто не подбав про те, щоб зберегти пам'ятки славної бувальщини. А на лівому березі Дніпра, теж недалеко від міста Запоріжжя, розкопано ще одну пам'ятку дуже давніх часів, а саме могилу князя Святослава Завойовника. На тому місці, де починаються пороги і де йому прийшлось висісти з човнів, напала на нього з засідки печенізька орда, і князь Святослав поліг у великому бою.

Коло Хортиці Дніпро розливається широко, але трохи вище дві скелі так стиснули річище ріки, що через Дніпро можна було перекинути міст і то без стовпів у воді. Це звуження Дніпра називають Вовчим гирлом. На цьому місці побудовано велику греблю. Від Вовчого гирла вгору ріки починаються Дніпрові пороги, а тому місцевість нижче порогів називається Запоріжжям.

* * *

10. ДНІПРОВІ ПОРОГИ

Знайдім на мапі місто Січеслав або, як його тепер називають, Дніпропетрівське. Від того міста вниз, аж до міста Запоріжжя, Дніпро пливе прямо з півночі на південь і на просторі 100 км. пробивається через тверді ґранітові скелі. Дніпрова вода не була в силі розмити всі ті скелі, розкидані впоперек ріки. В деяких місцях оті скелі так загородили річище, що вода пробивалася

Давні Дніпрові пороги.

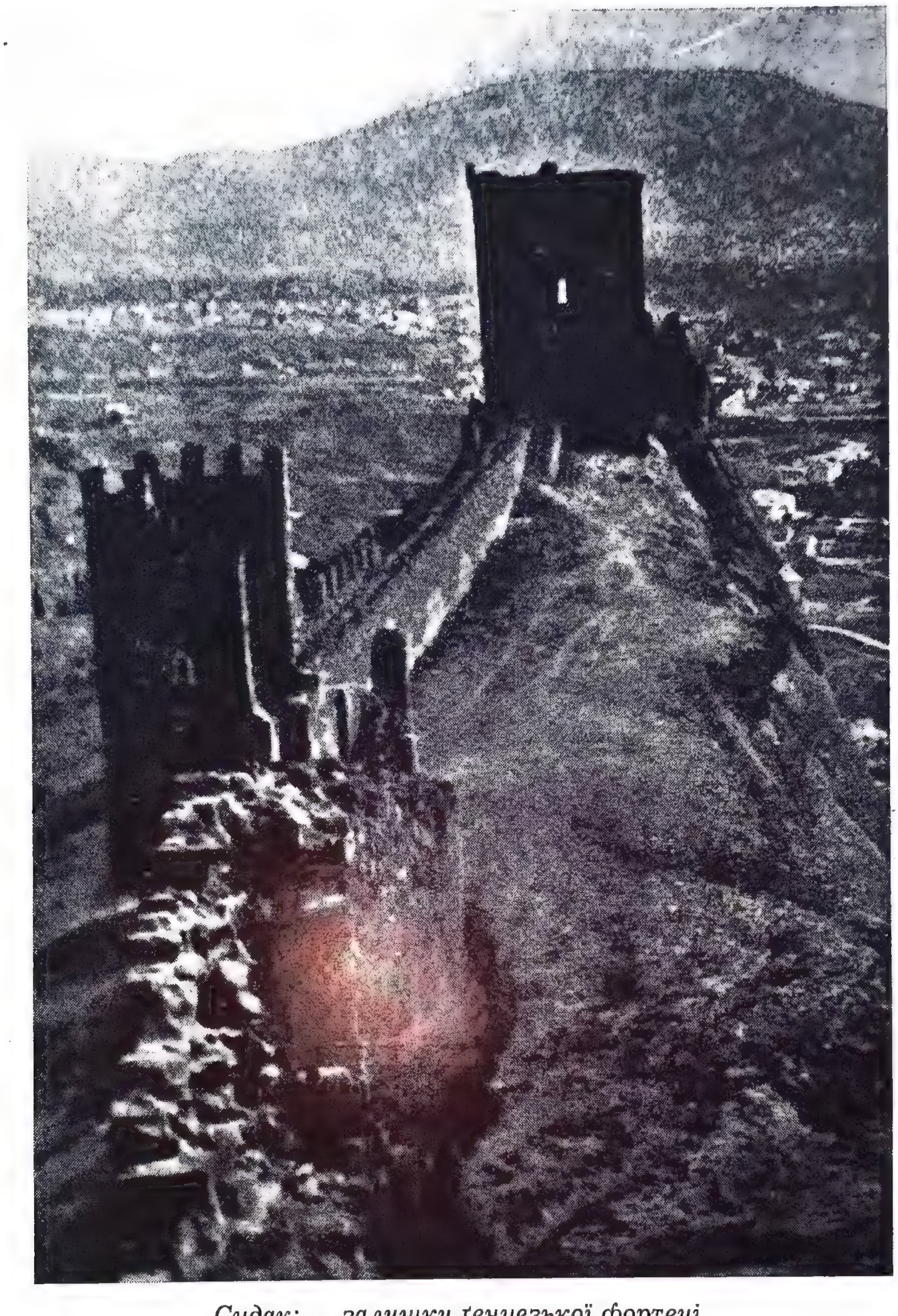

Судак: — залишки ґенуезької фортеці.

курортні оселі, як Алушта, Судак. Улітку мандрувати тут найкраще раннім ранком, бо на шляху немає дерев, а сонце сильно розгріває прибережні скелі. Проте, на побережжі всюди можна відсвіжитися, покупатись у морі. При дорозі є теж джерела холодної води, що струмочками стікає з прибережних гір.

лише вузькими протоками, або спливала поверх через каменюки і творила водоспади. І саме ті скельні затоки названо порогами.

Проплисти човном через пороги міг лише той, хто добре знав шлях, яким можна було обминути ті небезпечні скелі. На порогах вода пливла дуже швидко і важко було вдержати човен, щоб він не налетів на скелю. Найгрізніший поріг був Ненаситець. Розбивалося там багато човнів, звідси і пішла його назва. Проте ті пороги захищали Січ, бо ворог не міг через них дістатися Дніпром на Запоріжжя. А на Січі справжнім запорожцем став щойно той, хто зумів провести човен через оті грізні скелі.

Як на Запоріжжі, так і тут, на порогах, усе тепер змінилося. Колись через пороги не міг проплисти жоден пароплав. Тепер у Вовчому гирлі побудовано велику греблю. Великою дугою вигинається ця гребля напроти течії води, а довга вона на 750 метрів і простягається від берега до берега та замикає воду Дніпра. Висока ця гребля на 70 м., а вода в Дніпрі піднялася на 37 м. і постало велике озеро. Простягається воно від греблі аж під Січеслав, а пороги опинилися на його дні, їх зовсім покрила вода.

Тепер пароплави вільно пропливають понад порогами і доїздять аж до моря. А вода, що з великою силою паде з греблі вниз, обертає численні колеса (турбіни), що витворюють електрику. Є це найсильніша електрівня в Україні й одна з найсильніших у світі. Всі ті споруди називаються Дніпрельстан (Дніпрова електростанція) або Дніпрогес (Дніпрова гідро-електростанція).

11. ВГОРУ ДНІПРОМ

Вертаємось з-над греблі і в Запоріжжі сідаємо знову на наш пароплав, що ним пливемо ще з Херсону. Підпливаємо під греблю. В'їздимо в канал, що є збоку греблі. Канал замикають, вода з Дніпра напливає, виповнює замкнений канал і піднімає пароплав на висоту води в озері. Тоді випливаємо на це Дніпрове озеро і спокійною водою запливаємо до Січеслава. Січеслав (Катеринослав, Дніпропетрівське) постав недавно, перед стап'ятидесятьма роками, на тому місці, де починалися пороги. Тут раніше кінчалася плавба пароплавами. Місто розрослося і тепер нараховує понад півмільйона мешканців.

Ми все ще на запорізькій землі — тож ідемо насамперед оглянути Запорізький музей. У ньому збережено все, що вдалося призбирати з давнього козацького побуту та зі Січі. Є там усякого роду зброя, шаблі, рушниці, гармати, козацька одежа, прапори, відзнаки, картини, частини з куренів, речі з козацького щоденного побуту; є книжки, що стосуються до Запоріжжя. Перед нашими очима немов воскресають завзяті запорожці. Справді музей високоцінний. Січеслав має численні навчальні установи — багато різних високих шкіл, університет. У промисловій ділянці Січеслав славиться, подібно як і місто Запоріжжя, великими металюрґійними заводами, зокрема фабриками зброї. Головна частина міста лежить на правому березі Дніпра, менша — на лівому; обидві вони сполучені мостом, довгим на 1 км. Ми не задержуємося в місті надто довго, бо перед нами ще далека дорога до Києва.

Йдемо до пристані, сідаємо на пароплав і пливемо далі вгору Дніпром. А Дніпро тут широчезний, багатоводний, бо тут впадають до нього з лівого боку численні ріки. Погляньмо на мапу. Таки під Січеславом вливається в Дніпро велика козацька ріка Самара. Над цією рікою розміщувались козацькі хутори-оселі, Самара була немов межею між запорізькими й іншими землями України. Трохи вище Самари впадає в Дніпро Орель, ще вище Ворскла і біля міста Кременчука Псла, а від Кременчука на північ річка Сула. Місто Кременчук — це перше досить велике місто на лівому березі Дніпра. Пароплав пливе попід залізничним мостом — тут проходить залізничний шлях із Правобережжя на Лівобережжя — до Полтави і Харкова.

12. СТОЛИЦЯ ГЕТЬМАНІВ

Причалюємо на правому березі Дніпра і біля містечка Крилів висідаємо. Йдемо на південь, у напрямі до річки Тясмину, до міста Чигирина. Шлях рівний, піщовий, уздовж шляху всюди по полях видніють численні могили. Це свідки багатьох боїв довкола гетьманської столиці Чигирина.

Вже здалека бачимо високу, стрімку Чигиринську гору. У підніжжі гори — невеличке містечко. На горі ще слідні оборонні вали і мури сильної колись гетьманської твердині, гетьманського замку. Як Січ була осередком Запоріжжя, так Чигирин був столицею Гетьманщини. Тут мав свою столицю гетьман Богдан Хмельницький, тут правили і його наступники — аж до Петра Дорошенка.

Недалеко від Чигирина лежить родинна оселя Хмельницького Суботів. Ідемо пішки вздовж річки Тясмину і через годину ми в селі Суботів. За часів Хмельницького тут був лише хутір, де жив його батько Михайло, і де Богдан Хмельницький провів свої молоді літа. З давньої оселі Хмельницького остались лише руїни, що то про них пише Шевченко в своїй поемі »Великий льох«. Недалеко, на горбі, стоїть церква, побудована Хмельницьким, у ній і похоронено гетьмана.

Щоб не вертатись тим самим шляхом до Дніпра, йдемо далі на північ. Місцевість стає щораз більше різноманітною. Щораз частіше зустрічаються лагідні вивищення і глибокі яри та балки. Ми опиняємося на так званій Правобічній височині, що сягає пересічно до 300 і більше метрів. Височина ця доходить до Дніпра, тому його берег стає щораз вищий. І рослинність тут інша. На Запоріжжі є степова полоса, лісів немає, хіба десь у балках, над річками. А тут ліс і поле йдуть навперемінки, тому ці обшири, аж поза Київ, називаємо лісостепом.

Сьогодні тут лісів небагато, зате колись були вони численніші. І як за часів козаччини чи гайдамаччини ліси були збірними місцями для війська, так і в час боїв з большевиками ліси були природними фортецями. Проходячи цим краєм, усюди зустрічаємо славні місцевості з козацьких та найновіших часів, зокрема з часів Зимового походу наших військ. Зближаємось до місцевости, де народився Шевченко. Проходимо через містечко Лисянка, відоме з поезій Шев-

ченка, і приходимо у Кирилівку, рідне село поета.

По скасуванні кріпацтва село Кирилівка дуже розвинулося, було досить багате, та за большевицької влади підупало. На тому місці, де була хата поета, тепер стоїть пам'ятник. У селі живе багато родичів поета, а всі односельчани згадують його з великою пошаною; багато з них знають численні Шевченкові вірші напам'ять. Як пам'ятку зберігають кущ калини, що то під ним Шевченко ще хлоп'ям часто пересиджував.

Недалеко вже нам і до ріки Росі, найбільшого тут допливу Дніпра з правого боку. Рось врізалася глибоко в землю; на її дні та на берегах виступає тверда ґранітна скеля; береги річки дуже мальовничі. Над цією річкою лежить цілий ряд славних городів: Біла Церква — тут гетьман Хмельницький, по перших перемогах над поляками, зорганізував велику армію і пішов переможним походом на Польщу; Богуслав — про нього згадується в козацькій думі-пісні про Марусю Богуславку, що попала в турецький полон; Корсунь — де Хмельницький розгромив цілу польську армію, а обох її полководців узяв у полон.

З Корсуня ідемо до козацького города Черкас і тут знову сідаємо на пароплав. Пароплав змагається з течією, бо тут вода пливе швидше, ніж у долішньому бігу ріки. Перебуваємо ввесь час на палубі, бо краєвид щораз гарніший. Правий берег піднімається щораз вище. Глибокі яри прорізують цей високий гористий берег, а стрімкі кручі спадають прямо до Дніпра. Вже здалека бачимо Тарасову гору, що давніше звалася Чернеча, а на ній могилу і пам'ятник Шевченка. Підпливаємо під Канів.

13. НА ШЕВЧЕНКОВІЙ МОГИЛІ

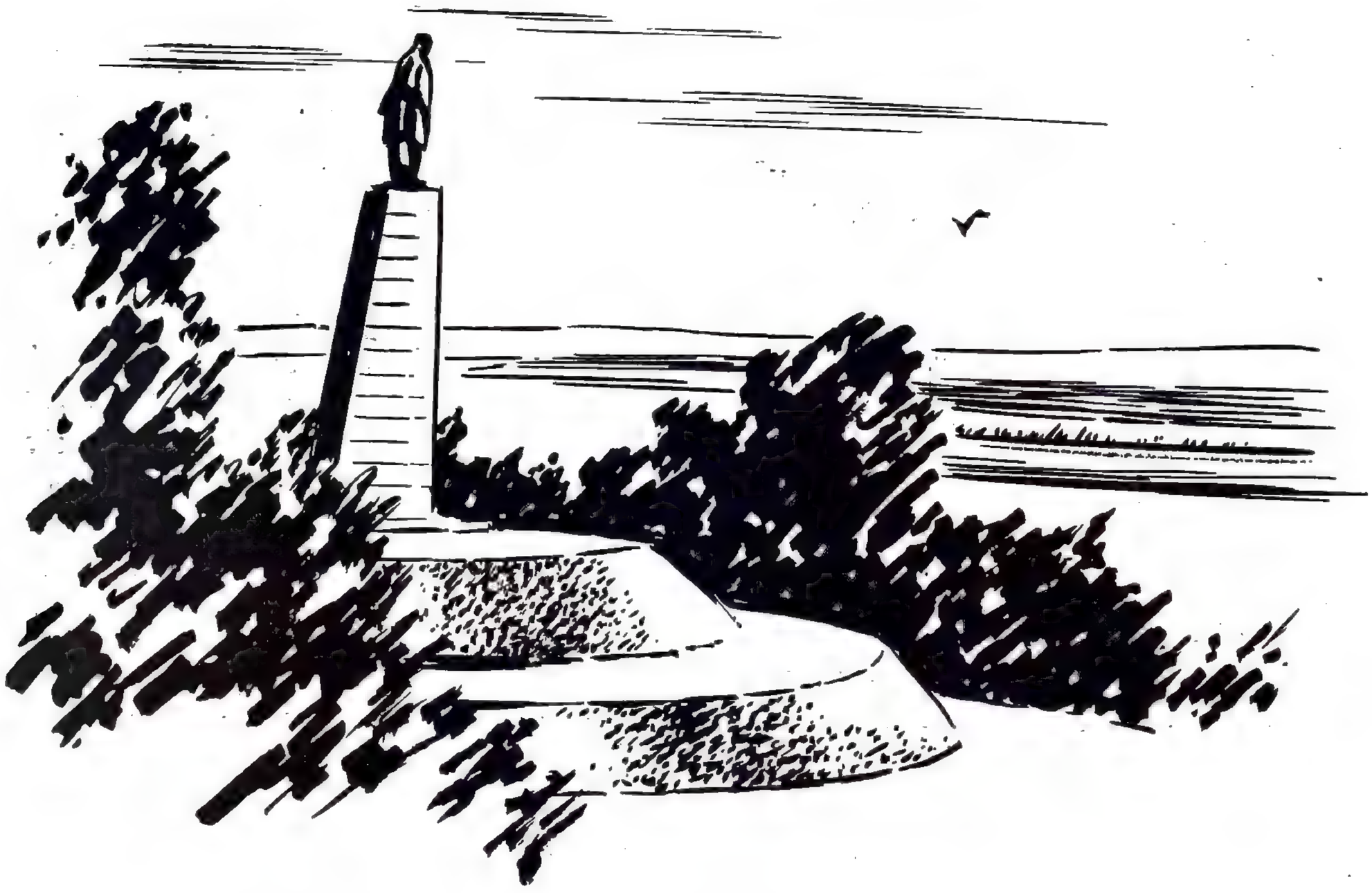

Канів — це невелике, але відоме місто. Згадується він уже за княжих часів, за козаччини був осідком Канівського полку. Тепер Канів відомий насамперед з того, що тут є могила Шевченка.

Йдемо доріжкою, що веде на високу гору. З боку Канева гору відділяє глибока балка. Піднімаємось щораз вище і врешті стаємо на вершку гори. Перед нами могила, вся в квітах, а на ній пам'ятник: високий п'єдесталь, на ньому постать поета. Раніше стояв тут високий залізний хрест. Побіч могили збудовано будинок-музей. Тисячі людей приходять на цю гору, щоб поклонитися великому поетові. Похоронено його так, як цього бажав він у своєму »Заповіті«: з гори видно і лани, і Дніпро, і кручі, зір далеко сягає на Лівобережжя. Особливо чарівний вигляд з могили при сході сонця.

Вертаємось до пристані. На пароплаві є багато нових подорожніх, — це ті, що були на могилі, а тепер вертаються у Київ. Пароплав причалює на лівому березі в пристані Переяслав. Тут впадає до Дніпра річка Трубеж (Трубайло), а над нею, трохи далі від Дніпра, лежить княжий город Переяслав. Переказ говорить, що основано його в час бою з печенігами. Так далеко заганялися дикі степові орди. Пароплав підпливає знову ближче правого берега. Там серед зелені видніє Видубицький манастир, далі вже видно високу дзвіницю Печерської Лаври, а там і сам Київ у всій своїй красі.

Києво-Печерська Лавра.

Церква святого Михайла у Видубицькому манастирі (1088 р.).

14. КИЇВ

Як у давнину, так і сьогодні Київ є подвійним містом. Головний город розкинувся на горах, а промислово-купецька частина, так званий Подол, лежить у долині над Дніпром.

Ідемо нагору. Увесь берег Дніпра, високий і стрімкий, це самі парки, квіти, сади, а серед них високий пам'ятник князя св. Володимира з хрестом у руці, бож він був хрестителем України. Недалеко, на стрімкій горі, стоїть прегарна церква св. Андрія. Збудовано її на тому місці, де — як оповідає переказ, — станув св. апостол Андрій. Святий апостол, підпливши під київські гори, вийшов із човна, станув на тій горі, де тепер стоїть церква, застромив у землю хрест і поблагословив країну, пророкуючи, що саме тут розцвіте Божа благодать.

Недалеко від цієї гори стояв славний золотоверхий Свят-Михайлівський манастир, побудований ще в XI-му столітті. Його зруйнували большевики і на цьому місці поставили урядовий будинок. Зупиняємося на Софійській площі, на тій найдорожчій частині української землі. Тут, недалеко, стояла Десятинна церква, побудована князем Володимиром Великим; впала вона під час нападу татар. При Софійській площі дотепер стоїть церква св. Софії, побудована князем Ярославом Мудрим; це найславніший пам'ятник України. Недалеко стоять останки Золотих Воріт, збудовані теж Ярославом Мудрим.

У давні часи всі міста були оточені обороннними мурами. Князь Ярослав Мудрий переміг і зовсім розбив орду печенігів під самим Києвом і саме на ті місця, де відбувалися бої, поширив місто, обвів мурами, а на головних воротах збудував угорі церкву зі золотою покрівлею; звідси і пішла назва »Золоті ворота«. Посеред Софійської площі стоїть пам'ятник Богдана Хмельницького. Тут, на цій площі, у стіп св. Софії, нарід вітав гетьмана, як він вертався з переможного походу на Польщу. На цій же Софійській площі в 1918 р. прого-

Пам'ятник князя Володимира Великого в Києві над Дніпром.

Миколая, головну церкву на Подолі та багато інших. Так само зруйнували вони головну церкву в Печерській Лаврі, а цілу Лавру перетворили у музей.

Київ є осередком не лише церковного життя, але і науки та мистецтва; тут є теж найвищі уряди. В Києві є Академія наук, Академія мистецтва, університет, високі технічні школи, бібліотеки, музеї, театри, видавництва. Тут є теж численні промислові й торговельні установи, а саме фабрики машин, текстильні, харчові, електричних приладів і т. д. Київ нараховує понад півтора мільйони мешканців.

Київ є безперечно найкращим містом Східньої Европи. Прегарне положення на горбах, над великою рікою, серед зелені та квітів, робить його справді чарівним.

Київ: — Собор св. Софії.

Київ: — драматичний театр ім. І. Франка.

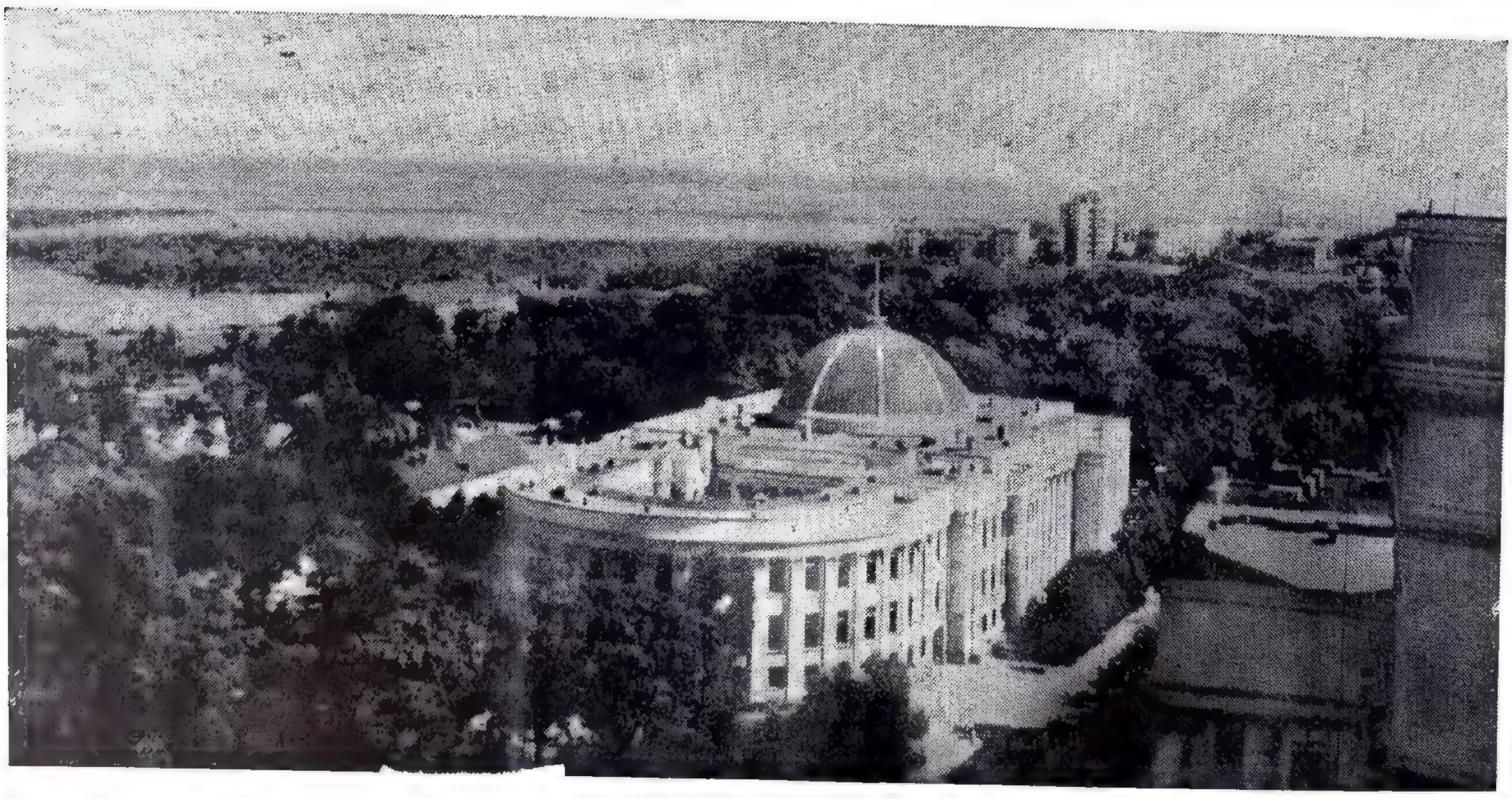

Київ: — будинок Української Центральної Ради.

Модерний Київ сплітається зі сивою давниною. На дальшому пляні Собор св. Софії — побудований в 1037 році.

15. ЧЕРНІГІВЩИНА

Жаль нам покидати Київ, бо ми ще багато дечого не бачили, мусимо тут побувати ще іншим разом. А які гарні околиці Києва! Заїдемо міським автобусом до Пущі-Водиці, лісу-парку, де серед прегарної природи кияни проводять літній час. А трохи далі, над Дніпром, лежить давній княжий пригород Києва Вишгород. Він лежить на горбочку, де ще й сьогодні добре видно оборонні вали міста. А ще далі на північ, поміж високими дніпровими горами,

лошено універсал про створення Самостійної Української Держави.

Входимо у сам храм св. Софії. Запрестольна стіна перетривала всі воєнні лихоліття і стоїть ще від часів князя Ярослава Мудрого. Вся вона вкрита мозаїкою. Ціла церква прегарно розмальована. В церкві збереглася домовина князя Ярослава Мудрого; його як фундатора храму, тут і похоронено. Софійська церква є катедральним храмом, тут править Служби Божі найвищий достойник Української Православної Церкви, Київський митрополит. Дуже багато прегарних старовинних церков зруйнували большевики: уже згаданий Михайлівський манастир, збудований гетьманом Мазепою церкву св.

Зліва: — пам'ятник Богдана Хмельницького на Софійській площі.

Київ

Внизу: — Акт проголошення Самостійної Української Держави. На трибуні проф. М. Грушевський.

Київ: — Олександрівська вулиця.

лежить Межигірський Спас, колишній козацький манастир, куди, на старості літ, козаки йшли в ченці.

Пригадуєте поему Шевченка» Чернець«? Старий запорожець, полковник Семен Палій, востаннє бенкетує зі своїми товаришами в Києві на Подолі. Врешті підходять під ворота манастиря, брама відчиняється, входить до неї Палій, і навіки зачиняються за ним двері. Дотепер показують у яру стежку, що нею ходив Палій черпати воду з криниці.

Недалеко Києва до Дніпра з лівого боку вливається Десна. Є це найдовший дніпровий доплив. Десна багата на воду, бо збирає всі ріки Чернігівщини, тож є суднoплавна. Знову сідаємо на пароплав, як раніше на Дніпрі, і пливемо річкою вгору. Тут буйні ліси, то підходять до самої річки, то відходять, і знову минаємо високі гористі береги.

Пливемо до Чернігова, головного міста Чернігівщини, але в половині дороги висідаємо — хочемо побачити славний гетьманський шлях, що провадив до Києва. Коли ще не було залізниць, цей шлях був надзвичайно оживлений. Ідемо і ми туди, прегарними густими лісами, то знову вздовж полів. Здалека біліють поля гречки, а сіють її тут багато. Потрібна вона і пасічникам, бо бджоли люблять гречаний цвіт, а бджільництво було тут здавна. Сіють тут переважно жито, бо ґрунти не такі добрі, як на півдні України, зчаста піскові, а на них саме добре росте жито. На таких ґрунтах теж добре ростуть

до завзятого бою. Козаки зовсім розгромили цілу московську армію, і в Московщині настала така тривога, що цар наказав ставити навколо Москви укріплення, а сам збирався тікати.

Недалеко Конотопу є мале містечко Крути. Тут, біля залізничної станції, прийшло до завзятого бою з москалями в час нової української держави 1918 р.

У Греції є місцевість Термопілі. Греція — це мала країна на південь від Чорного моря. На цю країну, давним-давно це було, пішов війною з великим військом перський король. Та в гірському провалі, саме в тих Термопілях, загородили йому шлях 300 грецьких вояків. Билися до останнього, всі полягли, але дали грекам можливість зібрати військо на суші й на морі та врешті перемогти персів. І під Крутами згинув в обороні Києва невеликий відділ молодих українських вояків, але він дав можливість виступити пізніше з більшою силою і прогнати москалів.

Сам Чернігів — це досить велике місто, нараховує 159 тисяч мешканців. Є тут багато пам'яток із княжої доби, стоять старовинні церкви з гробницями князів ще з XI-го століття, як Преображенський і Борисо-Глібський собори. Є тут дім гетьмана Мазепи (сьогодні архів) і найкращий в Україні музей козацької старовини В. Тарновського. В недалеких лісових пущах Чернігівщини були численні манастирі, основані чи то князями, чи пізніше гетьманами, чи козацькими старшинами. В цих манастирях зберігалося багато історичних пам'яток.

16. ПОЛТАВЩИНА

З Чернігівщини вертаємось знову нашим гетьманським шляхом, але звертаємо на південь, щоб зайти в давнє Переяславське князівство. Переяслав, теж колишній козацький полковий город, а сьогодні це мале місто над річкою Трубежем (Трубайлом). Може читали ви гарне оповідання П. Куліша »Орися« про річку Трубайло та турів зі золотими рогами? А треба знати, що колись, за княжих часів, Переяслав був третім з черги княжим містом — по Києві та Чернігові. Тут володів князь Володимир Мономах, великий переможець степових орд, і йому завдячує Полтавщина, що вона вже тоді почала заселюватися, після того як орду половців було сильно погромлено.

Наш шлях провадить на Полтаву. Йдемо великою лівобережною низиною. В сусідстві Дніпра земля піскувата піднімається ступенями — це давні береги Дніпра, зате далі на південний схід пісків уже немає, а є всюди родючий чорнозем. Тож ідемо ланами пшениці, що виростає понад голови, то знову проходимо через великі плянтації цукрового буряка, чи тютюну та всіляких інших господарських рослин. Полтавщина — це густо заселена рільнича країна, багата теж на сади і городину. Останніми роками на Полтавщині відкрито багаті родовища нафти.

Осередком цілого Лівобережжя є місто Полтава (220 тисяч населення). Ціле місто немов у саду — всюди повно дерев

Спасо-Преображенський собор у Чернігові (XI стол.).

льон і бараболя — їх тут багато. Всюди теж пасеться численна худоба. Населення працює у рільництві, при вирубуванні лісу та плекає худобу.

Чернігівщина — це стара княжа земля, що межує на півдні з Переяславщиною і Києвом, і ці три князівства були осередком старої княжої держави. Південь України не міг бути так заселений, як сьогодні. Дикі орди приходили з Азії, осідали над Доном, чи на Чорноморських степах і зчаста нападали на Україну. Пригадуєте переказ про заснування Переяслава? Так далеко заганялися орди. Ті землі — Чернігівська, Переяславська і нинішня Полтавська — були основою і пізнішої гетьманської держави. Тут були столиці гетьманів, коли то після гетьмана Дорошенка перенесено столицю з Чигирина на Лівобережжя.

Ось бачимо на мапі Батурин, столичне місто гетьмана Мазепи, що 20 літ гетьманував в Україні; на півночі Глухів, столичне місто останнього гетьмана Кирила Розумовського. Побіч них лежить цілий ряд славних козацьких міст, де стояли полки, як Стародуб, Ніжин, славний теж своїми школами, та відомий з історії Конотоп. Триста років тому облягли його москалі великою силою. Довгий час завзято відбивався полковник Гуляницький. А як прибув на відсіч гетьман Виговський, прийшло

17. СЛОБОЖАНЩИНА

З Полтави мандруємо на північний схід, до головного міста Слобожанщини Харкова. В давнину, коли на південь України ще заганялися татари, на Правобережжі були часті війни, і поляки, захоплюючи там деякі землі, накладали на людей тяжкі роботи (панщину). Тоді люди втікали на лівий бік Дніпра, далі на схід, і там поселювалися. А що земля там була свобідна від оплат чи панщизняних робіт, то й названо цей клаптик землі Слобожанщиною.

З Полтави йдемо, як і раніш, урожайними полями, зрошуваними ріками. Далі на схід терен дещо підноситься й переходимо з низини в незначну височорівню, попересинану ярами і балками. Зустрічаємо численні залізничні шляхи, бо підходимо під Харків, а Харків — це важливий залізничний вузол. Місто це велике, нараховує понад мільйон мешканців. А ще не так давно (триста років тому) тут була мала оселя-хутір козака Харка, що від нього пішла і назва міста.

Харків не такий привітно-спокійний, як Полтава. Вже здалека бачимо численні комини фабрик, куряться дими — значить, фабрики працюють. На вулицях рух великого міста. А почав Харків так зростати від часу, як у сусідній Донеччині почали відкривати щораз то нові й нові копальні. Кам'яне вугілля та інші копалини стали основою харківського фабричного промислу. Сьогодні в харківських фабриках виробляють майже половину всіх машин України. Є тут фабрики залізничних паровозів, різноманітних електричних споруд, рільничих тракторів (річно виробляють їх до 40 тисяч), численні ткацькі та хемічні фабрики.

Славиться Харків теж своїми навчальними установами. Тут постав перший в Україні університет, є тут велика кількість й інших високих та

Харків: — площа перед будинком державної промисловости.

Полтава: — будинок Земського управління.

Садок вишневий коло хати.

і квітів, вулиці гарні й чисті. Насамперед підемо поклонитися батькові нашої нової літератури Іванові Котляревському, що йому тут поставлено гарний пам'ятник. У цьому місті він жив, тут писав свої твори. І тепер ставлять у театрі його »Наталку Полтавку«.

Полтава — місто спокійне, без великоміського гамору, хоч і дещо промислове. Варто оглянути фабрики трикотажів і консерв та численні млини. Місто обпливає ріка Ворскла.

* *
*

середніх навчальних установ. Харків має вигляд нового, модерного міста, з широкими вулицями та височенними, на новий лад побудованими, домами. В парку стоїть великий пам'ятник Шевченка.

* * *

Харків: — новий будинок університету.

18. ДОНЕЦЬКИЙ БАСЕЙН

Донбасом називають округу з невисокими горбами над річкою Дінцем. Тут, на тих горбах, що простягаються від Дінця аж до Дніпрових порогів, кінчиться Лівобічна низина, а ті донецькі горби називаються Донецьким кряжем (хребтом).

Ту округу називають Донецьким басейном (басейном річки Дінця), бо вона охоплює місцевість, по якій тече річка Дінець і її допливи. У ній під землею лежать поклади »чорного золота« — кам'яного вугілля та інших вартісних копалин. Там їх копають і вивозять наверх. Є тут і оливо, і мідь, і живе срібло, ба навіть золото, багато кам'яної соли та інших копалин.

Для нашої мандрівки з Харкова виберемо найкращу дорогу, а саме вздовж ріки Дінця. Правий його берег високий і дуже мальовничий, нагадує берег Дніпра. Води, що спливають до Дінця, розмили цей берег і він виглядає немов гірський хребет, що підноситься над водою до 100 м. Підходимо до гарного міста Слов'янська. Тут донецькі гори найвищі. Місто славиться копальнями соли, купальними закладами та порцеляновими (фарфоровими) виробами.

Йдемо далі, й краєвид зовсім змінюється. Щораз частіше зустрічаємо копальняні вежі, гори викопаного вугілля чи різної руди, задимлені фабричні міста. Для нас, мандрівників, це було б менше цікаве, проте це один з найбагатших просторів української землі. Оті копальні — це основа її промислу. Побіч копалень є тут і численні фабрики. Найбільшим містом Донбасу є Донецьке (Юзівка), що начислює 879 ти-

сяч мешканців. Побіч нього є цілий ряд інших міст, що їх можемо відшукати на мапі.

Донецька округа копалень і фабричних міст є у господарському зв'язку з копальнями в Кривому Розі, на Правобережжі. В Кривому Розі є величезні копальні залізної руди, недалеко в Никополі над Дніпром і Донеччині добувають манґан (необхідний для виробу сталі). Донбас постачає найкраще вугілля, і на всьому цьому основується металюрґійна промисловість міст Запоріжжя і Січеслава (Дніпропетрівське) на Дніпрі, міст Донбасу та Харкова.

Нам варто оглянути копальню. Віндою з'їздимо глибоко під землю. Виходимо з вінди. Довгі коридори йдуть у різні напрями та творять цілий підземний світ. Ген здалека чути удари, а то й вибухи. Там робітники лупають вугілля, що його вагонетками підвозять до вінди. Блимають ліхтарі. Немов у царстві казкових ґномів.

Цікаво теж побачити, як на заводах виплавлюють залізну руду. Гігантські печі стоять як вежі, й день і ніч горять при височезній температурі. Вогненна залізна річка спливає з печей до уставлених форм. Застиглий чавун забирають фабрики і виробляють з нього те, що їм потрібно. Одна фабрика цікавіша від другої; в них безліч різних машин.

Нас, зморених мандрівкою по Донбасі, уже манить інший світ. Ідемо на залізничну станцію і через Ростов їдемо на соняшне Підкавказзя, на Кубанщину.

* * *

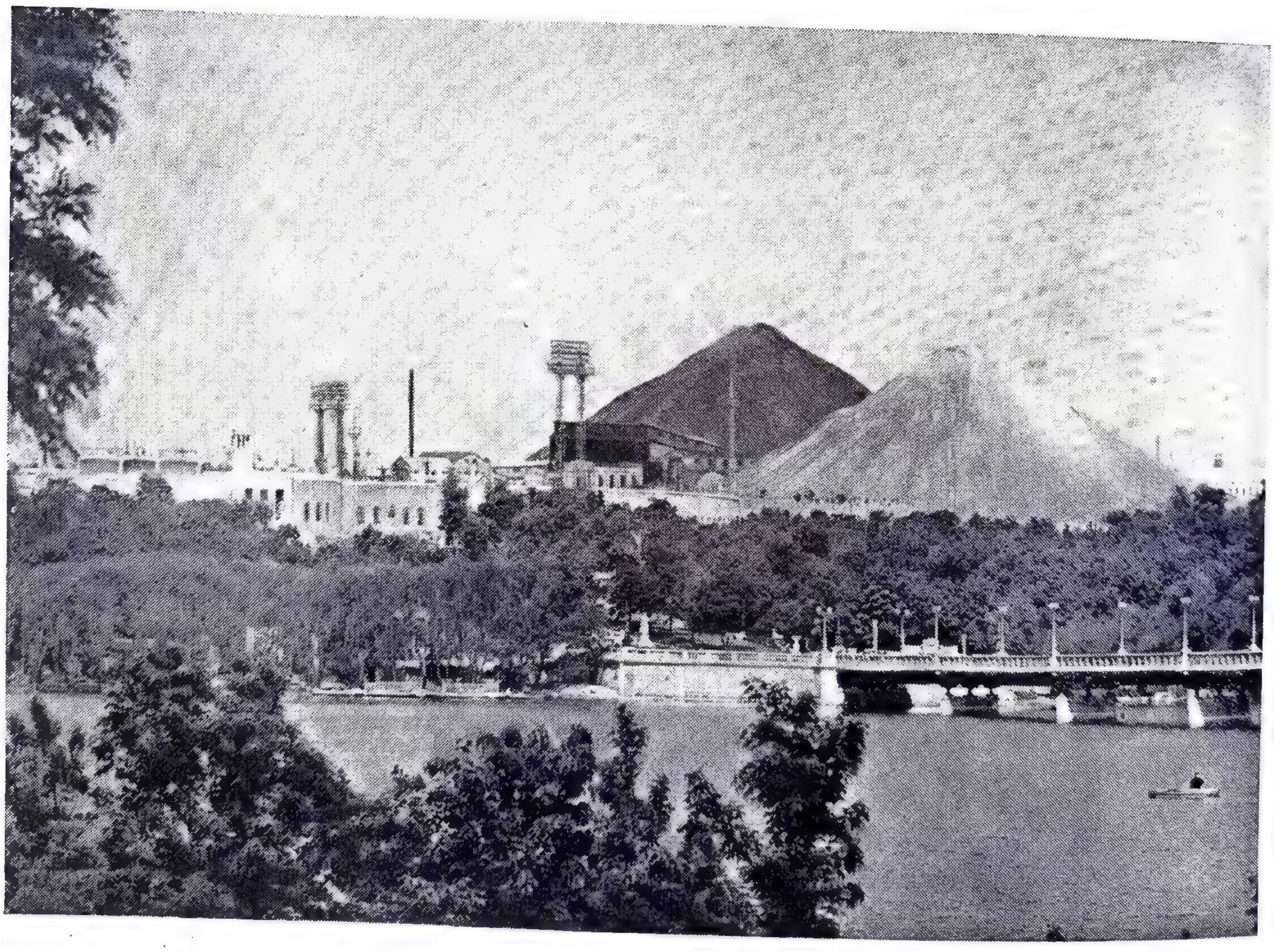

Донецький басейн — промисловий центр України.

Юзівка (тепер Донецьке): — обласна бібліотека шахтарів і металюрґів.

19. КУБАНЩИНА

Кубанщина — це одна з найкращих і найбагатших частин України. Лежить вона у стіп Кавказу, над річкою Кубань. Тут, під південним сонцем, буйно розвивається рослинність, інша на низині над Кубанню, інша над Чорним морем, а ще інша на узбіччях Кавказу. Мандруючи з Ростова на південь, натрапляємо на так звані плавні над рікою Кубань.

Кубань випливає з-під снігів головного хребта Кавказу. Влітку сніги найбільше танутъ. Тоді вода в Кубані прибуває так, що вона виступає з берегів і заливає прибережні луги. Оце і є плавні. Ті виливи використано тепер так, що водою заливають рижові поля, бо риж, по засіянні, мусить бути під водою.

Далі вгору береги річки вищі, й вода виступає з берегів. Всюди там надзвичайно врожайні поля. З південних рослин вирощують там бавовник, чай і рицину. Та найбільшим багатством країни є пшениця, що надзвичайно буйно росте на тих урожайних полях. Крім цього, є тут багато кукурудзи, а також найбільші в світі плянтації соняшника, що з нього виробляють найкращу рослинну олію. Численні тут теж баштани (кавуни, дині, огірки, баклажани тощо) та овочеві сади. На

Ріка Кубань у горішній течії.

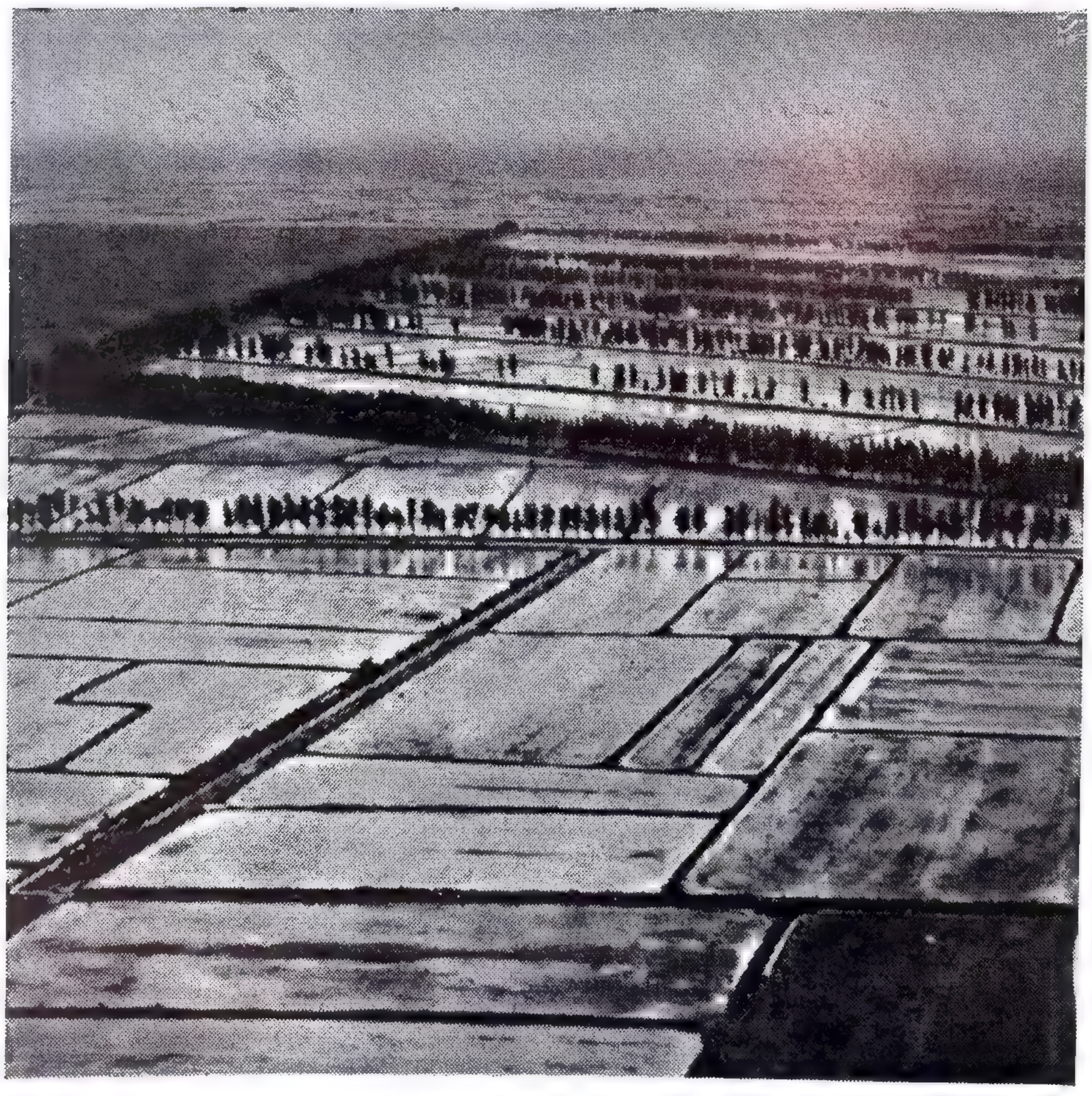

*

*

*

Кубань: — рижові поля.

На просторах Ставропілля.

узбіччях гір, що вже менше надаються до ріллі, та на полонинах випасають багато рогатої худоби і коней.

Кубанці особливо кохаються в конях, вони ж бо є нащадками колишніх запорожців, що по зруйнуванні Січі перейшли спершу над Дунай, а опісля перенеслися над річку Кубань. Ті запорожці, а пізніше і їхні нащадки, жили ввесь час по своїх станицях на військовий лад, і так традиція давнього Запоріжжя збереглася там дотепер.

Кубанщина — це низинна країна. Щойно на схід, за рікою Кубанню, країна дещо підноситься й переходить у так звану Ставропільську височину. Зі західнього боку ця височина має ще досить дощів, тож там є ліси та управні поля. Чим далі на схід, то водних опадів там все менше, і країна стає степовою.

Кавказ: — вид на Ельбрус.

Ближче до Каспійського моря височина обнижується і переходить у Прикаспійську низину. Там дощів уже так мало, що степ перемінюється в напівпіскову пустиню.

Кубанщину, себто країну над рікою Кубань, заселюють українці. На Ставропільській височині, побіч українців, живе вже досить значна кількість москалів, а на пустельних степах над Каспійським морем кочують мандрівні племена киргизів і калмиків. Проте окремі оселі українців доходять аж до Каспійського моря. В самих горах Кавказу живуть різні кавказькі народи.

Головним містом Кубанщини є Краснодар (377 тисяч мешканців), над рікою Кубань. Тут, як і в інших містах країни, розвинувся фабричний промисел. На першому місці стоїть промисел, зв'язаний з переробленням харчових продуктів, бо рільництво Кубанщини продукує значно більше харчів, ніж їх потрібно для місцевого населення. Значний є теж нафтовий промисел у тих місцевостях, де є копальні нафти, а саме в околицях Майкопу і Грозного.

Чорноморське побарежжя Кавказу нагадує нам Кримське побережжя, лише південні рослини тут ще буйніше ростуть і краще дозрівають. Є тут численні виноградники, сади мандаринок і цитрин та наших яблунь і груш. Крім цього, плекають тут знаменитий рід тютюну, як теж чай і багато квітів. Гори так добре охороняють побережжя

від холодних вітрів, що в час, коли у нас лютує зима (січень), у Сочі цвітуть троянди.

Сам Кавказ — це дуже високі гори, понад 1.000 метрів, із вічним снігом і льодовиками на верхах. Узбіччя гір, аж до 2.000 метрів, покриті буйними лісами, спершу листяними, вище шпилькових. Вище лісів іде полонина (буйні трави), а від 3.000 м. уже починається смуга вічних снігів. Гори ті дуже стрімкі та неприступні, переходи через них лежать дуже високо — вже на межі вічного снігу.

Найбільшим містом на Чорноморському побережжі є Новоросійське (110 тисяч мешканців). Уздовж цілого побережжя є численні відпочинкові та лікувальні оселі, бо Кавказ має дуже багато знаменитих мінеральних джерел. Найдалі на південь висунена українська оселя — це вже згадуване місто Сочі.

20. ПОДІЛЛЯ

Зі соняшної Кубані вертаємось на наші північні землі. Сідаємо на корабель у Сочі та вдруге пливемо нашим гарним Чорним морем до Одеси. Звідси їдемо залізницею на північ через безмежні Херсонські степи, покриті ланами збіжжя. Проїздимо гарне степове місто Єлисаветоград (Кіровоград, 189 тисяч населення), відтак їдемо далі аж до Вінниці. Місто це прославилося за козацьких часів. Полковником був тут Іван Богун і тут, під Вінницею, в час Хмельниччини розгромив він поляків. Місто лежить на правому боці річки Бога, надзвичайно гарно розбудоване, чистеньке, багато зелені та парків. Сьогодні Вінниця є важливим навчальним осередком, тут приміщена одна з найбільших бібліотек України.

Поділля надто гарна країна, й шкода приглядатись йому лише з вікна вагону — тому помандруємо по ньому пішки. Йдемо на захід. Від ріки Бога починається вже Подільська височина, а за Богом, у напрямі до Дніпра, простягається Правобічна придніпрянська височина. Подільська височина є одною з найвищих, доходить до 450 м. висоти. Йдеться нам гарно, бо зараз за Вінницею провадить на захід давній шлях. Столітні липи двома рядами затінюють дорогу, так що мандруємо немов парком. А по боках, подібно як це ми бачили і на Лівобережжі, простягаються врожайні поля, цілі лани збіжжя. Бо тут і там — урожайний чорнозем. Лісів мало.

Невелике місто Проскурів перейменовано тепер на Хмельницький, бо в тих околицях відбулися великі бої гетьмана Хмельницького з поляками. Недалеко лежать Пилявці, свідок такого розгрому поляків, якого ще ніколи раніше, мабуть, вони не зазнавали: армію було дощенту розбито, а ввесь багатий табір попав у руки козаків. Далі на сході лежить славний Корсунь, а на заході Збараж і Зборів. Та ми не йдемо туди, а звертаємо на південь і прямуємо до головного міста Поділля, Кам'янця.

Терен Поділля різноманітний, хвилястий. Гарні річкові яри та балки роблять краєвид мальовничим. Зокрема надзвичайний яр ріки Смотрича. Надходимо зі сходу. Річки зовсім не видно, бо пливе вона глибоко внизу, а обидва її береги з голого каменя, високі на кількадесят метрів, спадають прямовисно до води. Вже здалека бачимо на річці Смотрич місто Кам'янець. Пере-

ходимо високий міст. Під нами глибоко бурлить вода, і ми входимо до міста.

Враження від Кам'янця надзвичайне — сучасність переплелася з минувшиною. Ще добре збереглися оборонні мури, немов на сторожі стоїть давня турецька фортеця, стрункий мінарет пригадує ще й сьогодні, що тут деякий час були турки. А було це тоді, коли гетьман Петро Дорошенко, в союзі з турками, пішов походом на Львів і відвоював від Польщі ціле Правобережжя аж по Бучач. У новіші часи Кам'янець був осідком високих шкіл, славилася духовна семінарія, а за української нової держави засновано там університет.

Кільканадцять кілометрів на захід від Кам'янця пливе річка Збруч, що так само як і Смотрич, впадає до недалекого Дністра. Збруч був граничною річкою між Австрією і Росією, а пізніше між Польщею і Совєтським Союзом, що окупували українські землі.

Оцей Збруч ділив ті українські землі на східні та західні. І тут, над цією річкою, пригадуються нам історичні події з недавніх років. У напрямі Кам'янця переходила через Збруч українська армія Галичини в 1919 р. В Кам'янці деякий час був осідок українського уряду, з Кам'янця українські армії пішли походом на Київ і в бою з большевиками здобули його 30-го серпня 1919 року.

* * *

Кам'янець Подільський: — старовинний замок-фортеця.

21. КАРПАТИ

Залишаємо Кам'янець, ідемо вздовж Смотрича далі на південь і незабаром доходимо до Дністра. Недалеко видно руїни Хотинського замку. Тут, під Хотином, відбувся переможний бій гетьмана Сагайдачного з турками. Дністер тут не легко перейти, він швидкий, глибокий і широкий, пливе в глибині високого гарного яру. Мандруємо то верхом яру, то долиною вздовж ріки, а береги яру, як гори, доходять до 300 м. висоти. Де-не-де яр ширшає, і там на узбіччях, звернених до південного сонця і захищених від північних вітрів, ростуть південні овочеві дерева, рясний виноград, абрикоси (морелі), бересквi, морвове дерево (шовковиця) — найкраще в околиці міста Заліщики.

Та ми тут не зупиняємося, а прямуємо до Карпат. Човном перепливаємо на другий бік Дністра і ми вже в Буковині. Спершу мандруємо низиною серед полів і частих лісів, а відтак поволі підходимо до Підгір'я. Перед нами вже гірська карпатська річка Прут, а над нею прегарно побудоване головне місто Буковини Чернівці (187 тисяч мешканців). Це осередок українського життя в Буковині.

Прут — це дуже рвучка гірська ріка, а його долина — це частина Карпат з найкращими краєвидами. Тож помандруємо нею. В горах, де і в гарячі дні повіває легкий вітрець, а повітря незвичайно чисте, йдеться багато легше, ніж на долах. Доходимо до Делятина і Дори. Тут уже справжні високі гори. Ми в Карпатах.

Гори покриті лісом, переважають смереки і ялиці, а на верхах полонини

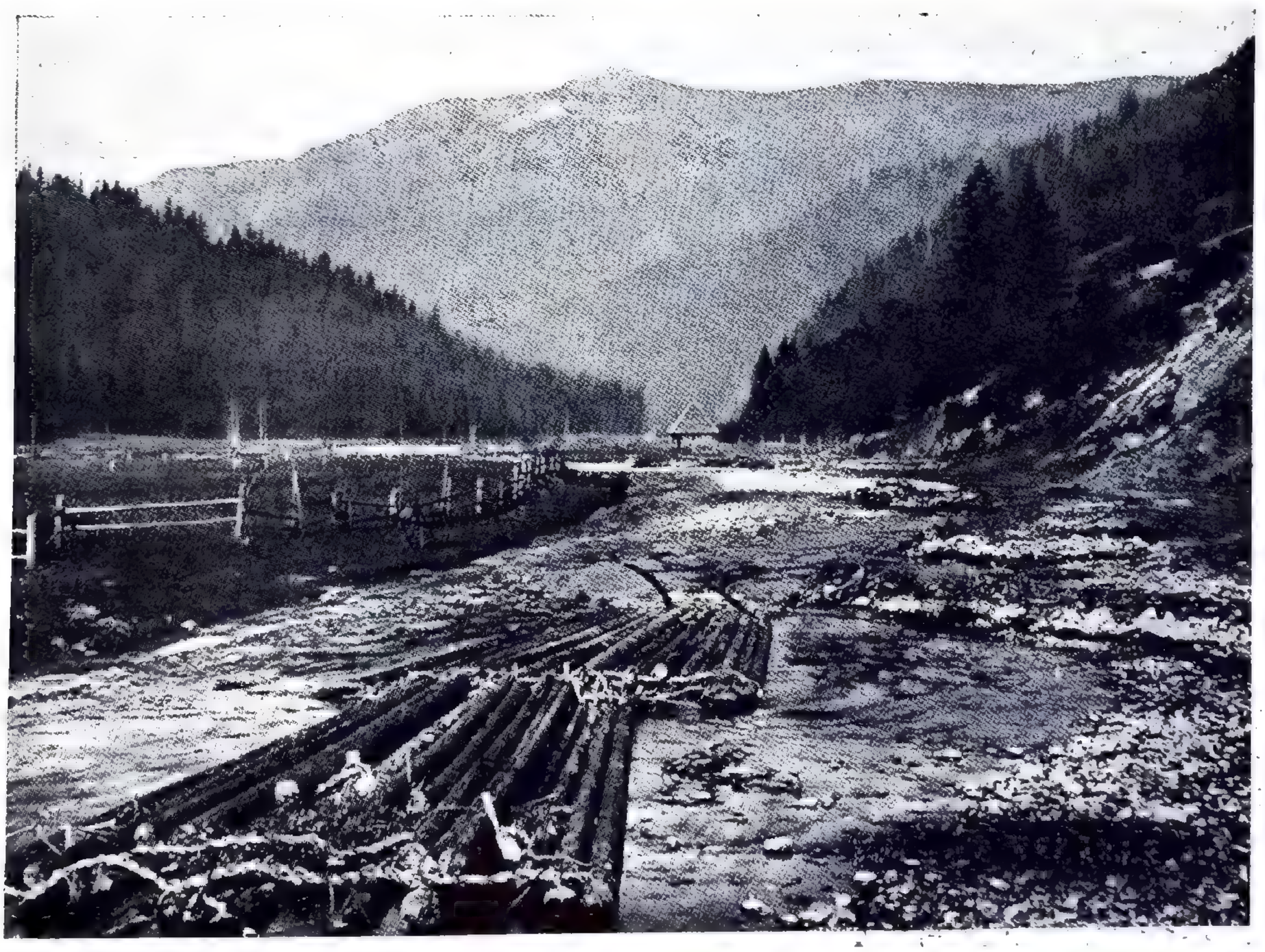

Дараби — сплав дерева на Черемоші.

— це немов гірський степ, де вже не ростуть дерева, зате ж буйно росте трава, а серед неї прегарні квіти. Тут, на полонинах, гуцули — мешканці тих гір — косять сіно і випасають вівці та рогату худобу. На полонинах є колиби, себто літні мешкання вівчарів, що перебувають тут ціле літо.

Долина Прута то звужується, то поширюється, і вздовж неї провадять залізничний і возовий шляхи аж на Закарпаття. Оселі гуцулів тут часті, перетворені здебільша на місця відпочинку. В Яремчі, найбільшій відпочинковій оселі, Прут творить великий водоспад. З цією місцевістю зв'язані оповідання про Олексу Довбуша, того гірського ватажка, що зі своїми легінями (молодими гуцулами) боронив свободу гір перед наступаючою панщиною.

Коло Яремча є величезний камінь-скеля, що його називають Каменем Довбуша, а недалеко є Довбушеві комори, себто печери, де часто перебував Довбуш, і де мають бути заховані його

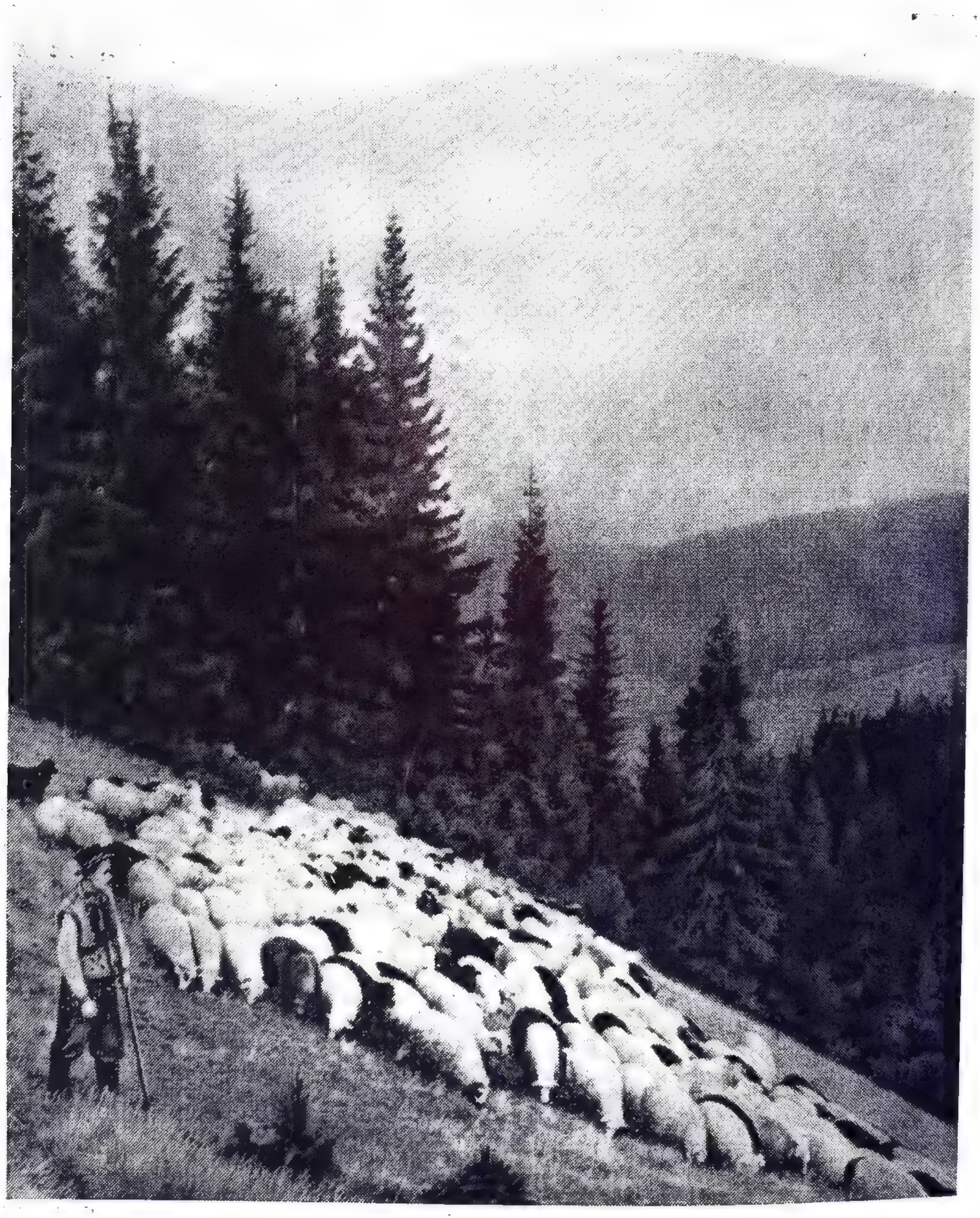

Випас овець в Карпатах

скарби. Але ми мандруємо далі, бо тих Довбушевих скарбів не знайти і нам. Переходимо через гарну оселю Ямне, попри високий водоспад Капливець, що його творить один із допливів Прута. Манить нас гора Хом'як (1544 м.), що на неї найчастіше підіймаються, бо вона досить легкодоступна, але ми йдемо далі.

Проходимо Микуличин, а відтак вузьку долину Татарова, і ми вже при головному хребті Карпат, у Ворохті. Опинилися ми вже на значній висоті, 800 метрів. Гори тут немов розступаються, а на їх лагідних верхах й узбіччях розкинулася ота велика відпочинкова оселя Ворохта. Звідси йде вузький, так званий татарський просмик, що провадить на Закарпаття. Як татари вперше напали на Україну і дійшли аж до Чехії, то на Угорщину пробивалися вони тими гірськими долинами, звідси й оці татарські назви: Татарів і татарський просмик.

З Ворохти вже недалеко до Говерлі, найвищої гори України (2.058 м.), то як же не вибратися нам на ту найвищу гору?

Закарпаття: — прогулька на лещатах.

22. ПРОГУЛЯНКА НА ГОВЕРЛЮ

Ідемо гірським хребтом, що зветься Чорногора, а що його найвищою горою є Говерля. Стежка веде то лісом, то полониною. Дорога не надто трудна, хоч підіймаємось щораз вище й вище. Врешті виходимо на полонину — перед нами сам вершок Говерлі. Часто її окутують хмари, але коли день ясний, то краєвид з Говерлі незрівняний. Виходимо на сам вершок. Під нами, внизу, прегарне озерце — так зване Чорне озеро; далі срібною смугою біжить по камінню Прут, що випливає з-під Говерлі. З-під цієї ж гори випливає теж і Черемош, а з південного боку Тиса. А там далі, немов морські скам'янілі хвилі, тягнуться гірські хребти, один побіч одного, зі заходу на південний схід. Ми так високо, що наш зір лине понад ті гори і в далечині видно околиці далекої Коломиї.

Аж під ті високі гори порозкидані гуцульські села. Глибоко в горах лежить найбільше село Гуцульщини Жаб'є. Недалеко є село Криворівня, де майже кожного літа перебували Іван Франко і М. Грушевський, а також заїздили туди і М. Коцюбинський, Л. Українка та інші письменники. Чудова природа притягає вліті тисячі людей із долів. Далі, вже в нижчих горах, лежить містечко Косів, осередок гуцульського мистецького деревного, ганчарського і ткацького промислів. Ще далі на південь, над Черемошем, лежать Кути, а вже на низині Коломия.

Інший, але не менш гарний краєвид з Говерлі на південь. Тут гора спадає

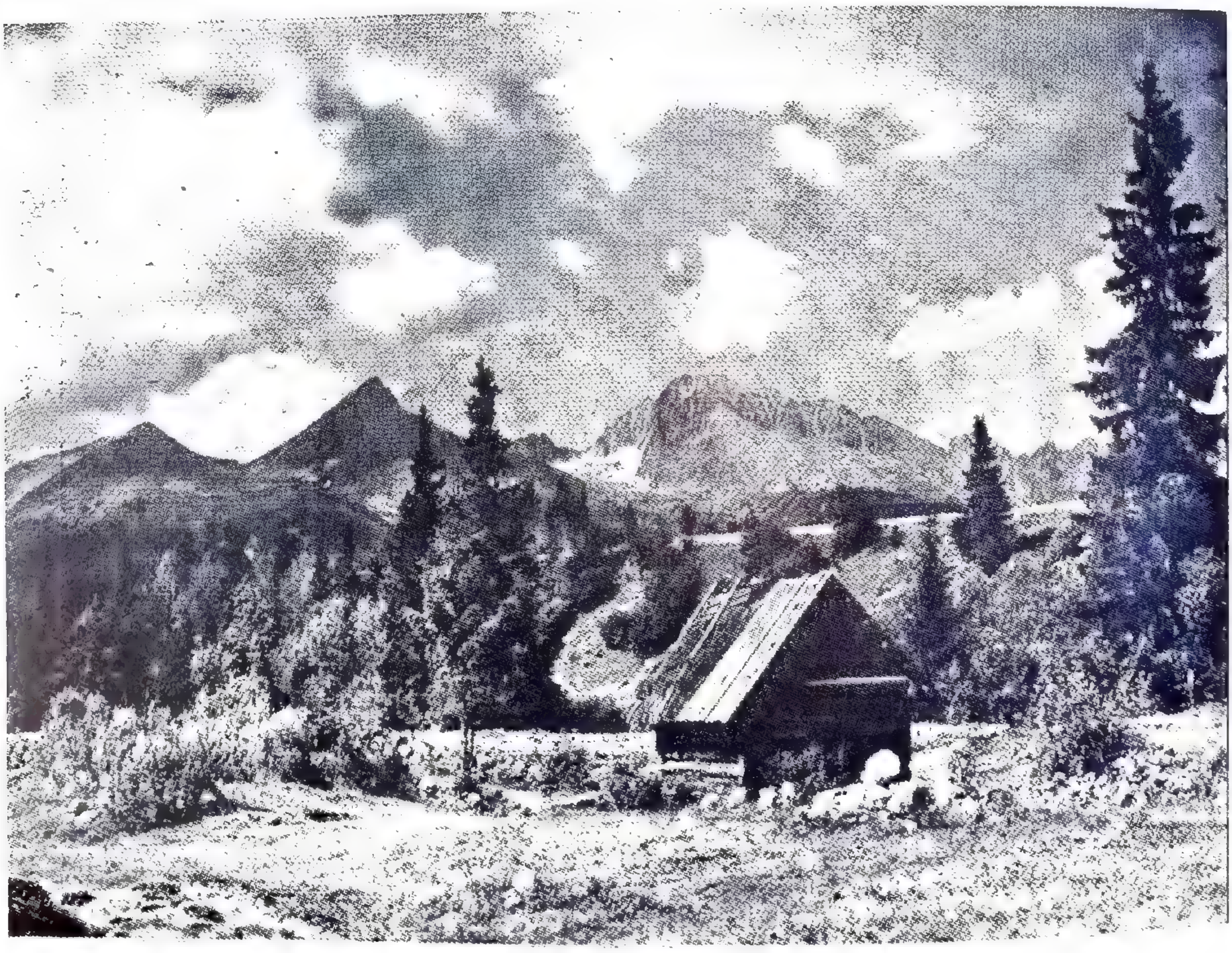

Колиба в Карпатах.

Серед гуцулів, подібно як колись у козаків на Дніпрових порогах, є вправні лоцмани (керманичі) і лише вони можуть пускатися вниз Черемошем. Плавба такими сплавами небезпечна, зате надзвичайно приваблива, бо пливеться найкращими закутинами гір, де тече Черемош.

23. МАНДРІВКА ПОЛОНИНАМИ ТА ПІДГІР'ЯМ

Повертаємо з Говерлі до Ворохти. Не зійдемо на доли, а помандруємо далі верхами, хоч перед нами найважча частина гір. За Прутом, на захід, простягається пасмо Ґорґанів, високе майже, як Чорногора, а верхи гір завалені гострим камінням. Тут знову інша краса. Всюди ще первісний ліс, у лісах

Гуцульська церква.

рідкісні дерева, такі як модерев, кедрина, тиси, що їх немає деінде, та й ведмедя можна тут стрінути. Гущавини тут надзвичайні, долини вузькі й дикі. Осель тут дуже мало, тож, вибираючись у мандри, треба добре набити наплечники харчами.

Чим далі на захід, гори стають приступніші. Щораз частіше зустрічаємо розлогі полонини, а там гостинний вівчар нагодує нас добрим овечим сиром (будзом) чи молоком. Полонини багаті не лише квітами, але й ягодами; і на високих верхах густо ростуть чорниці, а дещо нижче суниці, малини, чорні ягоди (ожини). В лісі повно грибів.

На річці Свічі кінчаються Ґорґани. Входимо на друге карпатське пасмо — Високий Бескид. Він значно нижчий від пройдених нами хребтів (1.000-1.500 м.). Гори не стрімкі, верхи покриті зеленими полонинами. Долини широкі, тож численні тут села, а навіть міста. Зійдемо трохи нижче з гір у напрямі міста Болехова. Не доходячи до міста, бачимо в селі Гошові на досить високій горі руїни церкви. Тут був манастир, а в церкві чудотворна ікона Божої Матері. Недалеко Гошова, в глибоких горах, серед лісу, виринає ціла громада камінних велетнів — це Бубнище. В тих скелях видовбано печери, глибокі криниці. Тут у давнину жили монахи-пустельники.

Трохи далі, над рікою Стриєм, є теж скелясті печери, так само й дещо далі на заході, вже за рікою Стриєм, у селі Уричу. Проте в Уричу не жили монахи, а стояв тут, на горі серед скель, ще в княжі часи, могутній замок. Природні скелі використано як оборонні мури, лише де-не-де треба було дещо закласти камінням, і велике замкнене замкове подвір'я було готове. В скелях видовбано приміщення на склади, як теж і

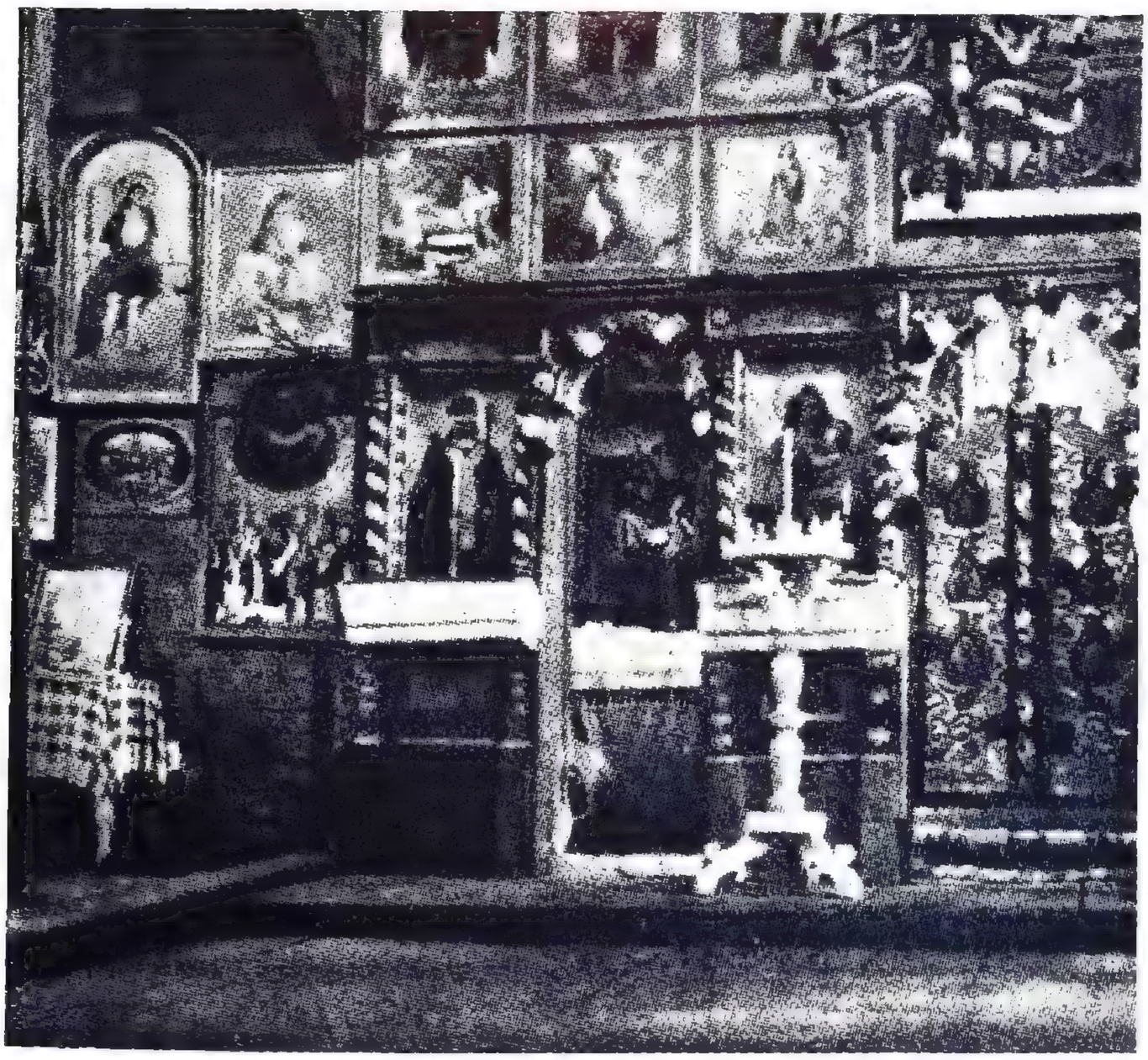

Іконостас в гуцульській церкві

* * *

* * *

стрімко вниз, так що вихід на Говерлю з півдня дуже трудний. А нижче розкинулось море гірських хребтів, але не лагідно-круглих, покритих полонинами і порослих лісами; тут виступають дикі, стрімкі, скелясті велетні, малощо нижчі за Говерлю. Деякі з них це колишні вигаслі вулкани. Але і тут узбіччя гір у долішній частині покриті полонинами, або густим лісом. Проте ліс тут інший. Головний хребет Карпат спиняє північні холодні вітри, як теж і хмари. На Закарпатті менше дощів, зате багато тепліше, так що на долах буйно росте виноград, а ліси в горах переважно листяні.

З Говерлі наш зір стежить за долиною Тиси та інших річок, де лежать прегарні гуцульські оселі, як, наприклад, Рахів. Уже в долині лежить місто Сигіт, відоме з копалень соли. Тут, у тих горах, знаходять теж дорогоцінний гірський кришталь. Далі лежить Хуст, що був столицею Закарпаття в час української карпатської держави в 1938-39 рр.

Але пора сходити з Говерлі; було б недобре, якби нас тут захопила ніч, бо часом і вліті зірветься тут сніговія. Може хто схоче спуститися вниз сплавами? Коли рубають ліс, то дерева обчімхують з галуззя, а стовбури спускають до річки. Там стовбури збивають у сплави (дараби), що мають вигляд помостів, напереді та ззаду ставлять керми та пускають сплави на воду. Черемош дуже швидкий, його річище та береги каменисті, то треба доброго керманича, щоб не розбити сплави (дараби) та й самому не пропасти.

Трембітар — грає на трембіті.

криниці. Замок цей міг оборонитися від сильного ворога. Часи галицьких князів пригадує теж недалека гора Парашка (1.271 м.), над містом Сколем. Переказ в'яже назву цієї гори з подіями з княжої доби.

Річка Стрий і його доплив Опір перетинають Високий Бескид з півдня на північ. Входимо в місто Сколє, що є неначе столицею бойків. Бо як на Чорногорі та над Прутом живуть гуцули, так у західніх Ґорґонах і в Бескиді живе інше українське гірське плем'я — бойки. Їхні села розміщені вздовж Опору. І тут, так само як в Уричу, проходимо давньоісторичними землями.

Зараз за Сколєм є могила князя Святослава. В широкій долині, де лежить велике село Тухля, відбувся бій з татарами, що його описав І. Франко у своєму творі »Захар Беркут«. А трохи далі на захід від долини Опору стоїть гора Маківка, відома з боїв Українських Січових Стрільців під час першої світової війни.

Опір стає щораз менший. Зближаємося до його джерел — перед нами велике село Лавочне. Гори наче розступаються, а на високих горбах, подібно як у Ворохті, розкинулись численні соняшні оселі. Долиною Опору проходить подвійний шлях — залізничний і возовий. Залізниця пробивається тунелем на Закарпаття, а возовий шлях уже від Сколього скручує на захід і високим просмиком провадить далі до Мукачева на Закарпатті.

З Лавочного йдемо далі полонинами, а що гірський хребет майже рівний, то йти легко. Навколо чарівні краєвиди. На півночі, рівнобіжно до головного ланцюга Бескиду, простягаються численні гірські хребти, щораз нижчі, аж до Дністрової низини. Там лежить до-

Гуцулка на коні везе бриндзю з полонин.

сить велике місто Дрогобич. А на півдні краєвид ще кращий. Бескид стрімко спадає в соняшне Закарпаття. З високої гори Пікуй бачимо цілу країну ген-ген далеко, аж по столицю Закарпаття Ужгород. І тут проходить залізничний та возовий шлях на Закарпаття.

Доходимо до джерел Сяну. Бескид тут щораз нижчий (до 1.000 м.), гори мають ще лагідніші узбіччя. Ми в новій гірській частині, в Низькому Бескиді. Живе тут українське гірське плем'я лемки. В останній війні їх стрінула незавидна доля. Вони опинилися за кордоном УРСР, їх прилучено до Польщі, а поляки виселили їх на західні польські землі, хоч лемки споконвіку жили в тих своїх горах аж по Татри. Тут розложились відомі українські лікувальні місця (курорти), як Романів, Івоніч, Жеґестів та Криниця.

* * *

Гуцули.

24. ДОЛИНА СЯНУ

Сян випливає з-під головного хребта Бескиду. Зі станції Сянки йде залізниця, але шкода не побачити гарної Сянової долини. Сян, спершу маленька гірська річка, швидко спливає в долину, то губиться в прибережних лісах, то шумить по каменях, розбиваючись об скелясті береги. Течія річки дуже швидка, але вже в Сяноці пливе він поважно, широким руслом. Чи тут не поїхати б нам човном?

Пливемо. Вздовж ріки поля, ліси, оселі підходять аж до берега, околиця ще гориста, це ще карпатське Підгір'я. Течія ріки несе нас швидко, і врешті, за закрутом, здалека бачимо вежі Перемишля.

Перемишль (46 тисяч населення) за своїм розміщенням чи не найкраще місто Західньої України. Срібнолентий Сян ділить його на дві частини; головне місто лежить на правому боці ріки. Місто підіймається щораз вище на узбіччі гори, над ним здалека видніє церква св. Івана, а серед зелені парку руїни й вежі замку. На самому верху гори є »ханова могила«, як оповідає переказ. Татари заганялись і під Перемишль; ще й досі в місті залишилася назва Татарської вулиці. Місто відбивало напади татар, бо завжди було сильною фортецею. Ще й досі стоять оборонні мури, а й саме положення на горі давало можливість добре боронитися. Велика сплавна ріка Сян була торговельним шляхом, тож не дивно, що перший князь Галичини Володар обрав Перемишль на свою столицю.

Над Сяном, нижче Перемишля, лежить ще другий княжий город Ярослав (25 тисяч мешканців), оснований князем Ярославом Мудрим. Нижче Ярослава лежить старовинний Лежайськ, а на кордонах Галицького князівства стояло місто Ряшів.

Всю цю Надсянську низину разом із тими княжими містами, — від Сянока аж по північну Холмшину, по ріку Буг — забрала Польща. Ці споконвічні українські землі ждуть на визволення від окупанта.

* * *

25. ЛЬВІВ

Сідаємо в Перемишлі на залізницю, і за дві години ми у Львові. Львів — це найбільше місто не лише Галичини, але і всієї Західньої України, нараховує 553 тисячі мешканців. Зразу ж їдемо на так званий Високий Замок, — це паркова гора, що на ній стояв колись княжий замок. Заснував город король Данило і в честь свого сина Льва назвав Львовом. У підніжжя Замкової гори лежить найстарша частина міста. З тих часів збереглися ще деякі церкви (св. Миколая).

Сьогодні місто розкинулось по цілій кітловині та на узбіччях горбів. Річка Полтва, що випливає з ліску таки на межі Львова, перепливає через ціле місто, але зверху вона замурована. На далекому горбі, на другому кінці Львова, видніє найкраща церква міста св. Юр, осідок митрополита. В середині міста, серед ринку, стоїть ратуша з високою

вежею. В старій частині міста багато гарних будівель.

Тепер Львів є найбільшим промисловим осередком Західньої України. Зі Замкової гори бачимо на окраїнах міста численні димарі фабрик. Тут розвинулось машинобудівництво, харчова, хемічна та ґаляптерійна промисловість, як теж і торгівля. Львів є важливим залізничним вузлом, тут сходяться дев'ять залізничних шляхів.

Львів завжди був дуже важливим українським культурним центром. Тут багато різного типу шкіл, є давній університет, політехніка, численні бібліотеки, музеї.

* * *

Львів: — ратуша з вежею.

*

*

*

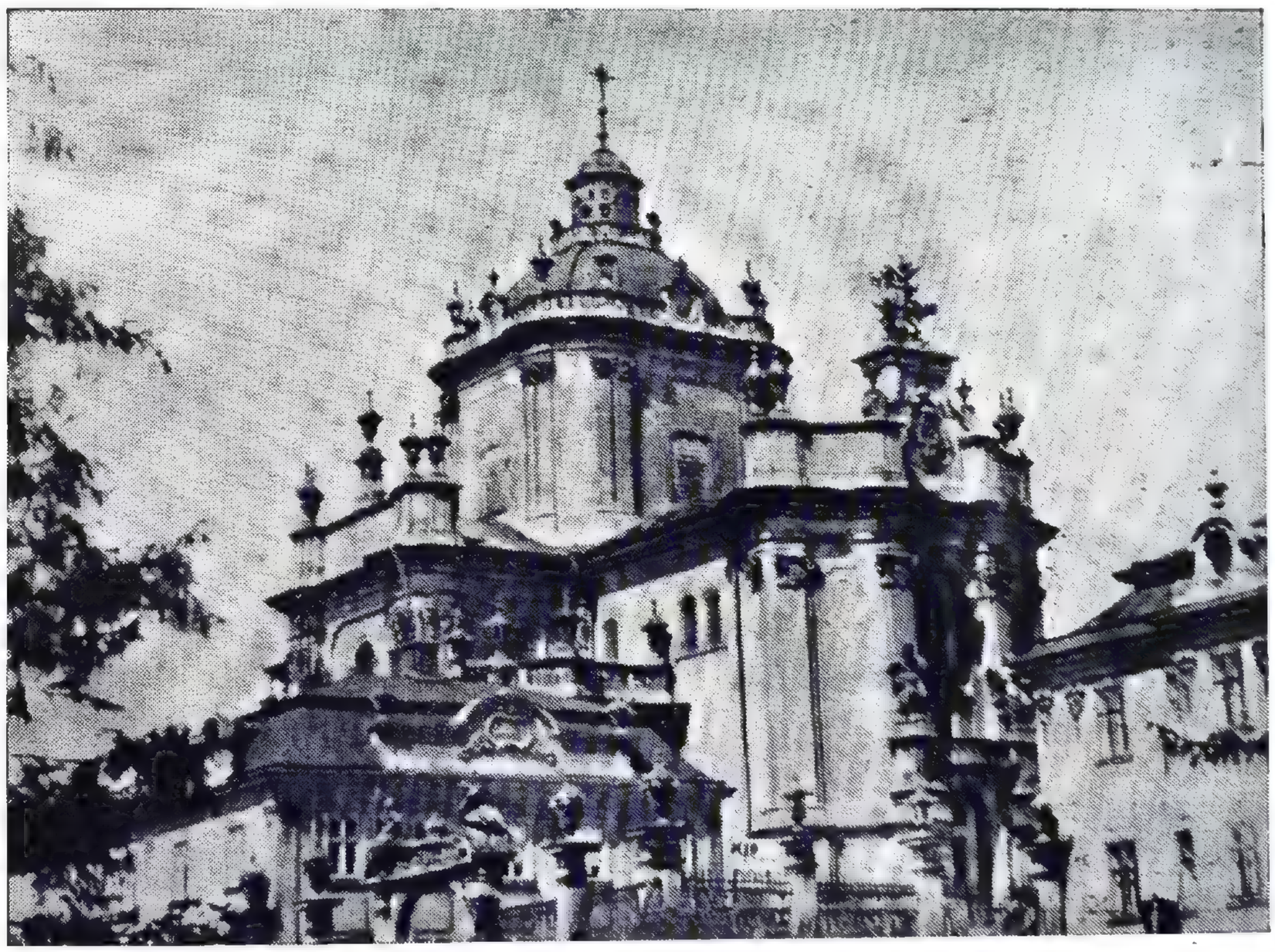

Львів: — собор св. Юрія.

Львів: — будинок опери ім. Л. Українки.

26. НАФТОВИЙ ПРОМИСЕЛ

Отих дев'ять шляхів, що сходяться у Львові, дають змогу оглянути й дальші околиці. Їдемо в напрямі на Стрий, а далі на Дрогобич. Проте тут не зупиняємося, а їдемо в гори до Борислава, бо нам цікаво оглянути цей осередок нафтового промислу. Вже здалека бачимо численні вежі нафтових копалень. У Бориславі найраніше, бо вже сто років тому, почали добувати нафтову ропу.

Сьогодні такі копальні є вздовж цілого Підкарпаття, відкрито нафту теж в інших частинах України, проте лише в Бориславі є ще й копальні земного воску. А в недалекому Дрогобичі є численні рафінерії, де очищують нафтову ропу і земний віск та виробляють нафту, бензину й багато інших продуктів.

В кільканадцяти кілометрах на схід від Дрогобича лежить село Нагуєвичі,

Львів: — зліва ратуш, прямо Т-во »Просвіта«, а дальше вежа Корняктів.

родинна місцевість Івана Франка. Недалеко звідси є курорт Трускавець з нафто-насиченими водами. В Стрию, що через нього ми переїздили, теж відкрито поклади нафтової ропи, а в сусідній Дашаві б'є таке багате джерело земного газу, що трубопроводом проведено його аж до Києва, а також до сусідніх держав.

* * *

27. ЛЬВІВСЬКО-ТОМАШІВСЬКЕ РОЗТОЧЧЯ

Львів, як це ми бачили з Високого Замку, лежить у долині між двома височинами, що з півночі і з півдня підходять під місто. Північні горби міста це вже частина височини, званої Розточчям. Височина ця, розмита численними водами (звідси і назва Розточчя, — ріки розтікають на схід і захід), виглядає, як низка невеликих гір, що доходять до 400 м. висоти. На півночі Розточчя доходить аж до Люблінщини. Високий Замок і недалека від Львова Чортівська гора (411 м.) це вже відноги Поділля.

Останіми роками в північно-східніх околицях Львівської области відкрито багаті родовища кам'яного вугілля.

* * *

28. НА СХІД І ПІВДЕННИЙ СХІД ВІД ЛЬВОВА

Численні залізничні шляхи на північ від Львова дали нам змогу оглянути Розточчя, а тепер поїдемо на схід, уздовж північної межі Поділля. Подільська височина стрімко спадає на північ. Води розмили цю височину, подібно як у Розточчі, і ми бачимо немов гірське пасмо . . .

Від Львова до Золочева простягається пасмо Гологори, від Золочева на схід — Вороняки, а біля міста Крем'янця — так званий Крем'янецький кряж. Узбіччя гір укриті лісами. Недалеко Золочева бачимо на Білій горі високий хрест-пам'ятник Маркіянові Шашкевичеві. Ще далі на сході здалека видніє на горах Почаївська Лавра, славнозвісний манастир. Найкращий краєвид є в самому Крем'янці: навколо високі гори, а серед них гарно розбудоване місто.

Має гарні краєвиди й південне Поділля. Ріки то розливаються широко і творять великі стави, то впадають у вузькі високі яри, як це ми бачимо на Дністрі.

На височині між ріками Серетом і Збручем простягається досить високий гірський хребет, так звані Товтри, ген аж під Кам'янець. На тих горбах лежить одна з давніх столиць Галичини, Теребовля, з руїнами замку на горі. В тій південній частині Поділля, так само як і на Покутті (між Дністром і Прутом), є багато великих підземних печер.

Коли мова про давні княжі столиці, то мусимо згадати і про Галич, сьогодні

Почаївська Лавра.

невелике містечко, а колись великий город, княжа столиця, що від неї пішла і назва Галичина. Лежить він на південний схід від Львова, на високому правому березі Дністра. Недалеко, на північ Галича лежить місто Ходорів, де виробляють цукор і м'ясні консерви.

Направо:
Ходорів: — нова церква, побіч стародавня дзвіниця (XVII стол.), перекрита бляхою.

29. ВОЛИНЬ

На півдні ми оглянули Бориславський нафтовий район. Тепер їдемо на північний схід, одним із залізничних шляхів між Розточчям і Поділлям, у напрямі міста Сокаля, з метою оглянути інший гірничий район. Доїздимо до Сокаля і Володимира, ми вже на Волині.

Цей гірничий округ відкрито щойно кілька років тому, проте він дуже скоро розвивається, бо дає високоякісне кам'яне вугілля. А вугілля для тих земель дуже важливе, бо ніде того палива тут не було і доводилось спроваджувати його з далекого Донбасу.

Осередком цієї округи є місто Володимир. Це старовинний город, має за собою тисячолітню історію, бо заснував його ще князь Володимир Великий. З

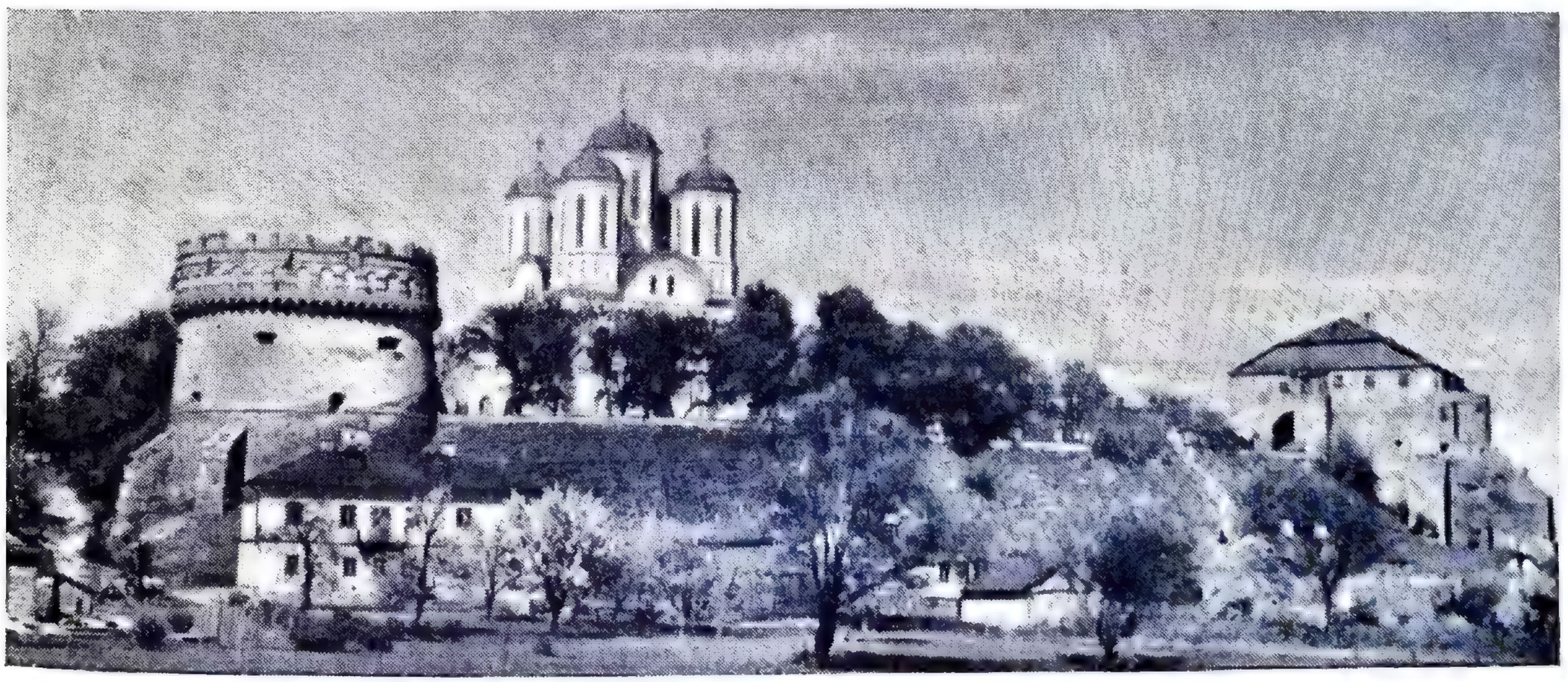

Луцьк: — замок кн. В. К. Острозького.

тих часів досьогодні стоїть величавий собор. Не менше старовинним є недалекий город Луцьк, замітний уже здалека величавими мурами давнього княжого замку. Місто Луцьк було, вже в новіші, козацькі часи, осередком освітньої праці, подібно як сусідній Острог.

Острог був осідком славної родини князів Острозьких. Тут і досьогодні стоять оборонні мури і башти (вежі) замку. Тут була перша українська друкарня, в ній видруковано першу серед усіх слов'янських народів Біблію.

На карті знайдемо ще інші міста Волині, але не забудьмо знайти оселю Дермань, де теж були друкарні і школа, важливий осередок освітнього життя Волині. Треба нам ще зайти до малого містечка Берестечка. На південь від міста є висока могила, в якій — як оповідає переказ, — похоронено бранців, що їх повбивали татари, коли не могли далі провадити ясиру. Ще далі на південь є широке поле, де відбувся великий бій Хмельницького з поляками. Бій тривав три дні і козаки вже перемагали, та в останній хвилині хан, що допомагав козакам, несподівано відступив з поля бою (перекуплений поляками), і через те фронт заломився. Та козаки, під проводом Богуна, відступаючи, відбивались далі від поляків і зупинили їх похід. А на побойовищі поставлено церкву на могилі тих козаків, що впали в бою, і сюди щороку сходяться люди поклонитись тіням героїв.

Волинь, як і сусідня Галичина, є рівнинною країною, лише подекуди терен хвилястий — ідуть немов великі гряди. Головним заняттям населення Галичини і Волині є рільництво. Та коли на Поділлі лісів майже немає, то на Волині, чим далі на північ, тим більше ліс перемагає поле. Серед тих гарних лісів пливуть спокійно численні ріки; часто між деревами несподівано заблистить озеро.

З Волинню на півночі межує Полісся. Найкращий шлях на Поліссі — це водою. В Берестечку беремо човен і плывемо далі Стиром.

Є тут річка Стохід, назва якої походить від того, що вона справді має сотні ходів-рукавів. Подібно пливуть тут й інші річки. Береги річок низькі, тож навесні води заливають великі простори, так що тільки човном можна дістатися з одної оселі до другої. Так є на Поліссі, зате Волинь сухіша і немає таких багнистих просторів.

30. ПОЛІССЯ

Всі ріки Волині та Полісся пливуть на північ і впадають до Прип'яті, допливу Дніпра. Стиром запливаємо і ми до Прип'яті. Пливемо влітку. Полісся підсохло, тож можемо пішки почати свою мандрівку по оселях.

Найбільше тут лісів, здебільша листяних, а на піскових теренах багато сосен. Багна зарослі кущами і небезпечним мохом, що западається, а під ним часто безодня. На вищих, сухіших місцях лежать села.

Полісся зовсім відмінне від усіх інших земель України. Населення там небагато, села невеликі. Лише невелика частина землі надається до хліборобства, бо ріллі тут небагато і вона маловрожайна. Влітку на сухіших низинах росте трава, тож там випасають худобу та збирають сіно. Працювати доводить-

ся дуже важко, бо перевезти збіжжя чи сіно не завжди можна: треба везти човном, або взимку, коли замерзнуть води, по льоду.

Полісся має своєрідну красу. Великі озера, що часом мають десятки квадратових кілометрів, спокійні плеса, обмережані зеленню лісів. В озерах безліч всілякої риби, а на водах тисячі водяної птиці, що прилітає сюди з весною. В лісах багато звірини, і то незвичайної. Далеко на півночі, в Біловезькій Пущі, збереглись ще зубри (єдине того роду місце в Європі!), у річках можна стрінути бобрів, що так штудерно ставлять свої водяні будови. На Поліссі селянин-хлібороб є заразом і рибалкою, і мисливцем, і промишляє деревом, бо інакше трудно прожити, хоч ліс обдаровує ще й ягодами та грибами. Взимку, коли більше вільного часу, поліщуки виробляють прегарні вироби з дерева та лика. Дуже цікавий є теж і ввесь побут населення — його звичаї, пісні, одежа, що в тих тихих закутинах, подібно як і в Карпатах, збереглися ще з предавніх часів. Під час останньої світової війни ліси Волині й Поллісся, подібно як і карпатські, були тереном завзятих боїв Української Повстанської Армії (УПА) з окупантами України.

Міста тут, так само як і села, нечисленні. Найбільше з них — Берестя над Бугом. Через Берестя проходить водяний канал, що лучить Буг з Прип'яттю, і таким способом сполучено — через Вислу-Буг-Прип'ять-Дніпро — Чорне море з Балтицьким.

Над річкою Пиною лежить місто Пинськ, а далі давній княжий город Турів. Полісся мало деякий час своїх удільних князів.

По лівому боці Бугу лежить Холмщина, а далі на півночі Підляшшя. Цим землям, подібно як Лемківщині та Посянню, доводиться переживати важкі часи. Їх прилучено до Польщі, а населення здебільша виселено на західні польські терени. Названі землі — це споконвічна українська територія. Тут король Данило заснував свою столицю Холм, що і сьогодні є головним містом Холмської землі.

31. ЩО МИ БАЧИЛИ ПІД ЧАС НАШОЇ МАНДРІВКИ?

Якщо б ми злетіли літаком так високо, що могли б охопити зором цілу українську землю, то як вона виглядала б?

На півночі ми бачили б гарну зелену смугу, — це зеленіють ліси Полісся, Волині та Чернігівщини. З лісів Полісся і Волині дивилися б на нас ясні очі озер серед вінка лісів. Ця полоса є низинна і сягає до лінії Київ-Львів. А на лівому березі Дніпра оця низина простягається вздовж Дніпра на південь аж до порогів і Донецького кряжу. Це вже не лісова полоса, а так званий лісостеп, де поле щораз більше перемагає ліс, себто чим далі на південь, тим лісів усе менше.

За тією північною смугою низин побачили б ми полосу височин — лісостеп. Починається вона на заході Розточчям і Поділлям, з ними в'яжеться правобічна Придніпрянська височина разом із Київськими та Канівськими горами, а за Дніпром простягається Донецький кряж. Вся ця смуга зеленіє лише навесні, влітку вона жовто-золота, під вітром хвилюються на ній лани різного збіжжя, а восени зорана рілля чорніє.

В степах України — плянтації соняшника.

Третя смуга на південь від тих височин — це полоса низин, не лісова, а степова, сьогодні здебільша заорана. Простягається вона від річки Кубані вздовж Озівського і Чорного морів аж до Дніпрових порогів на півночі, на півдні по Дунай, а вздовж Дністра ген далеко на північ у долину Сяну. І ця полоса зеленіє лише навесні, а влітку блистить на ній золотом шпениця, що її тут переважно засівають.

Останню смугу, вже на кордонах України, творять гори Кавказу, далі Чорне море, вздовж його берегів на Криму блищать, наче виковані з мармуру, Кримські гори, врешті простягається велика дуга зелених лісистих Карпат.

Увесь цей краєвид прорізують сріблисті ниточки рік: серединою пливе величавий Дніпро, що майже всі води України відпроваджує у Чорне море; а у верхів'ях Дніпра бачимо немов дві срібні китиці — це Прип'ять і Десна з їхніми численними допливами. На сході пливуть Кубань, Дін і Дінець, на заході Бог і Дністер з численними допливами з Карпат і Поділля, врешті Прут і на південному кордоні Дунай. Лише дві ріки — Сян і Буг несуть свої води не до Чорного, а до Балтицького моря.

Хмари не часто закривають наш зір, бо підсоння України погідне: прекрасна квітуча весна, гаряче сухе літо, тепла »золота« осінь. Зате зима сувора, зі снігом і морозами, баба Метелиця не жаліє своїх білих метеликів. Лише південне побережжя Криму і Підкавказзя не хоче приймати у себе цього зимового гостя.

Щоб побачити людей, мусимо злетіти літаком нижче. Люди — по містах, селах чи на полях — рухаються як мурашки на тій величезній території

МАПА УКРАЇНИ

ВЕЛИЧИНА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ

УРСР	603 500 км²
Українські землі, прилучені до Московщини а саме: **Курщина та Вороніжчина** 43.900	114 300 –"–
Донеччина . . . 23.900	
Кубань 46.600	
прилучені до Білорусії	27 000 –"–
" до Словаччини	2 600 –"–
прилучені до Румунії	1 700 –"–
" до Польщі	19 500 –"–
Українська **суцільна** територія	**768 600** –"–
Мішана територія: (пів. Чернігівщина 14.000км², сх. Підкавказзя 163.600 км²)	177 600
Разом	**946 200 км²**

УКРАЇНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ

(Оцінка на початок 1970 р.)

В цілому світі	52 372 000
з того:	
В УРСР	36 200 000
Білорусії	1 000 000
Молдавській РСР . . .	500 000
інших частинах европ. СССР і на Кавказі . .	7 000 000
азійських частинах СССР (в тім у Казахстані 1 500 000) . . .	5 000 000
Разом в СССР . . .	49 700 000
В Польщі	300 000
Словаччині і Чехії . . .	150 000
Румунії	100 000
Югославії	40 000
Франції	50 000
Великобританії	30 000
Німеччині	20 000
Бельгії	3 000
інших країнах Европи . .	6 000
Разом в Европі поза СССР	702 000
В ЗСА	1 100 000
Канаді	550 000
Аргентіні	140 000
Бразилії	140 000
інших країнах Америки .	10 000
Австралії і Новій Зеляндії	30 000
Разом поза Европою і СССР	1 970 000

НАСЕЛЕННЯ БІЛЬШИХ МІСТ УКРАЇНИ

(З населенням понад 100 тис. і обласних центрів)

(На 1 січня 1970 р.)

Київ	1 632 000	Миколаїв	331 000
Харків	1 223 000	Херсон	261 000
Одеса	892 000	Сімферопіль	250 000
Донецьке (Юзівка)	879 000	Севастопіль	229 000
Дніпропетрівське (Січеслав) .	863 000	Дніпродзержинське (Кам'янське)	227 000
Запоріжжя	658 000	Полтава	220 000
Кривий Ріг	573 000	Винниця	211 000
Львів	553 000	Кіровоград (Єлисаветград) .	189 000
Жданов (Маріюпіль)	417 000	Чернівці	187 000
Макіївка	393 000	Житомир	161 000
Ворошиловград (Луганське) .	382 000	Суми	159 000
Горлівка	335 000		

Карпатські полонини.

України, що нараховує майже 950.000 квадратових кілометрів. Так, уся ця територія, на якій живуть українці, велика, але лише частина українських земель увійшла в склад теперішньої Української Радянської Соціялістичної Республіки (УРСР) — всього-навсього 601.000 квадр. км. Значні українські простори влучено до суміжних з Україною країн: до Московщини, Білорусії, Польщі, Словаччини, Румунії.

Територію України замешкують українці споконвіку, вже 5.000 років. Уже в ті давні часи жило тут численне хліборобське населення, що відзначалося високою культурою, як про це свідчать численні знахідки з тих часів. І сьогодні хліборобство є найбільшим багатством України, але в парі з цим численні копальні, великі поклади цінних копалин, спричинили незвичайний розвиток промислу. Україна сьогодні є одною з найбагатших країн світу.

* * *

Чернігів	159 000
Черкаси	150 000
Краматорське	151 000
Кременчук	148 000
Кадіївка	137 000
Мелітопіль	137 000
Керч	128 000
Никопіль	125 000
Слов'янське	124 000
Комунарське (Алчевське)	123 000
Лисичанське	117 000
Рівне	116 000
Хмельницьке (Проскурів)	113 000
Біла Церква	109 000
Костянтинівка	106 000
Івано-Франківське (Станиславів)	105 000
Красний Луч	102 000
Бердянське	100 000
Луцьке	94 000
Тернопіль	85 000
Ужгород	65 000

НАСЕЛЕННЯ ДЕЯКИХ ІНШИХ МІСТ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ

(На 1 січня 1965 р.)

Краснодар (Катеринодар) (1970 р.)	465 000
Таганріг (1970 р.)	254 000
Новоросійське (1970 р.)	133 000
Берестя (1970 р.)	122 000
Майкоп (1970 р.)	111 000
Тираспіль (1970)	106 000
Євпаторія	64 000
Бердичів	59 000
Конотоп	58 000
Ізмаїл	57 000
Умань	54 000
Ялта	54 000
Теодосія	54 000
Мукачів	54 000
Червоноград (Кристинопіль) (1967 р.)	53 000
Прилука	52 000
Новомосковське	52 000
Ніжен	51 000
Первомайське (Ольвіопіль)	50 000
Дрогобич	50 000
Пінське	49 000
Сміла	49 000
Кам'янець-Подільський	48 000
Перемишль (1960 р.)	46 000
Стрий	43 000
Коростень	43 000
Марганець	43 000
Ромен	42 000
Коломия	36 000
Охтирка	36 000
Хвастів	35 000
Шепетівка	35 000
Пряшів (1960 р.)	35 000
Нововолинське	34 000
Россоша	33 000
Борислав	31 000
Холм (1960 р.)	31 000
Ковель	28 000
Миргород	26 000
Самбір	26 000
Знам'янка	24 000
Володимир Волинський	23 000
Хуст	23 000
Васильків	22 000
Калуш	19 000
Крем'янець	18 000
Чортків	17 000
Броди (1967 р.)	14 000
Золочів (1967 р.)	13 000
Сокаль (1967 р.)	13 000
Миколаїв " над Дністром	12 000
Городок (1967 р.)	12 000
Трускавець (1967 р.)	11 000
Жидачів (1967 р.)	10 000
Нестерів (Жовква) (1967 р.)	9 000
Яворів (1967 р.)	9 000
Кам'янка Бузька (1967 р.)	9 000

* * *

Володимир САМІЙЛЕНКО

У к р а ї н а

Наша славна Україна —
Наше щастя і наш рай!
Чи на світі є країна
Ще миліша за наш край?

І щасливі й злі години
Ми для неї живемо,
На Вкраїні й для Вкраїни
Будем жити й помремо.

* *

*

ПРИМІТКА:

Кліші для ілюстрування цієї книжки використано з архівів: — Української Видавничої Спілки та дитячого журналу »Юні Друзі«.

ЗМІСТ

Сторінка

ДО МОЛОДІ — М. Старицький 5
СЛОВО ДО МОЛОДІ — Українська Педагогічно-Освітня Комісія 7
ВСТУПНЕ СЛОВО інж. Т. І. Кудлик 9
1. ЇДЕМО В УКРАЇНУ 11
2. ЧОРНЕ МОРЕ 12
3. ОДЕСА 14
4. КРИМ 15
5. ПРОГУЛЯНКА НА АЙ-ПЕТРІ 18
6. ТЕОДОСІЯ 20
7. ОЗІВСЬКЕ МОРЕ 22
8. ДНІПРОМ НА ЗАПОРІЖЖЯ 23
9. ВЕЛИКИЙ ЛУГ 24
10. ДНІПРОВІ ПОРОГИ 25
11. ВГОРУ ДНІПРОМ 26
12. СТОЛИЦЯ ГЕТЬМАНІВ 27
13. НА ШЕВЧЕНКОВІЙ МОГИЛІ 28
14. КИЇВ 31
15. ЧЕРНІГІВЩИНА 35
16. ПОЛТАВА 38
17. СЛОБОЖАНЩИНА 40
18. ДОНЕЦЬКИЙ БАСЕЙН 41
19. КУБАНЩИНА 43
20. ПОДІЛЛЯ 47
21. КАРПАТИ 49
22. ПРОГУЛЯНКА НА ГОВЕРЛЮ 52
23. МАНДРІВКА ПОЛОНИНАМИ ТА ПІДГІР'ЯМ 54
24. ДОЛИНА СЯНУ 58
25. ЛЬВІВ 58
26. НАФТОВИЙ ПРОМИСЕЛ 60
27. ЛЬВІВСЬКО-ТОМАШІВСЬКЕ РОЗТОЧЧЯ 61
28. НА СХІД І ПІВДЕННИЙ СХІД ВІД ЛЬВОВА 62
29. ВОЛИНЬ 63
30. ПОЛІССЯ 64
31. ЩО МИ БАЧИЛИ ПІД ЧАС НАШОЇ МАНДРІВКИ 65
МАПА УКРАЇНИ 68-69
ВЕЛИЧИНА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ 70
УКРАЇНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ 70
НАСЕЛЕННЯ БІЛЬШИХ МІСТ УКРАЇНИ 70
НАСЕЛЕННЯ ДЕЯКИХ ІНШИХ МІСТ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ ... 71
УКРАЇНА — В. Самійленко 72

ВИД-ТВО
LONDON